

સમાનો મન્ત્ર: (ઋગ્વેદ)

સમાની પ્રવા (અશ્વત્થેઠ)

પરલ

ઓનલાઈન

સ્થાપના વર્ષ : ૧૯૬૦

વર્ષ : ૩

ઓગસ્ટ : ૨૦૦૮

અંક : ૨

: પરમર્થનસમિતિ :

નારાયણ દેસાઈ

ભોળાભાઈ પરલ

ભારતી ર. દલે

પ્રમુખ

વરિષ્ઠ કાર્યવાહકસમિતિ સભ્ય

પ્રકાશનમંત્રી

: તંત્રી :

યોગેશ જોષી

: સહતંત્રી :

પ્રફુલ્લ રાવલ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

મેઘાણી શાનપીઠ ૦ ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમ માર્ગ,

‘રાઈમ્સ’ પુણે, નંદીકિનારે, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૮

ફોન અને ફેક્સ : ૨૬ ૫૮૭૯૪૭

E-mail : gspamd@vsnl.net

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

www.gujaratisahityaparishad.com

અ નુ ક મ

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર

નારાયણ દેસાઈ

કવિતા

ક્યાં સુધી આમ કાઠલાં ? • ચંદ્રકાન્ત શેઠ, ત્રણ કાલો • ધીરુ પરીખ,
બે કાલો • નહિન રાવળ, ફૂંક વગરની બીન જેવો ! • પ્રફુલ્લ રાવલ

વાર્તા

તપશ્ચર્યા • વર્ષા અડાલજા, આપણે કાંઈ શિવલાલ માર્સ્ટર થીડા છીએ ?
• નીલમ દોશી

આસ્વાદ

કાલ્પસૌંદર્યનો વિલીન આલિષ્કાર • આસ્વાદ : વિનોદ જોશી

સમીક્ષા/વંશાવલોકન

દેડકાનું બચ્ચું અને વિમાન • શ્રદ્ધા ત્રિવેદી, જાગૃતિ અને જાગૃતિક
ચેતનાનો પરિચય આપવા વિલક્ષણ નિબંધો • ડૉ. હિતયાસ આખલી,
માસૂમ હવાનાં ચીથરાં • અશોક ચાવડા

પરિષદવૃત્ત

સંકલન : અનિલા દલાલ

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ

આવરણચિત્ર

અતુલ ડોરિયા શિલ્પ સ્વદેશી ભંડારના ૧૯૧૯ના ચિત્રનું ચિત્રા

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર

પ્રથમ ભાષાના મહત્ત્વનો નહીં, ભાષાના અસ્તિત્વનો છે. દુનિયાની આશરે છબેક હજાર ભાષાઓમાંથી દર વર્ષે ઓછામાં ઓછી દસ કાળપ્રસ્ત થાય છે. ભાષાશાસ્ત્રીઓ માને છે કે જે ભાષા બોલનારા એક લાખથી ઓછા હોય એ ભૂંસાવાના વર્તુળમાં આવેલી જાય છે. આજે દુનિયામાં ત્રણેક હજાર બોલીઓ બોલનારા લોકોની સંખ્યા દશ હજાર કરતાં ઓછી છે.

ગુજરાતી બોલનારાઓની વસ્તી જૈતાં આપણા પછીની અનેક પેઢીઓને આમ ભૂંસાવાનો ભય તત્કાળ જણાતો નથી. પણ ભાષાને ભૂંસી નાખનાર તત્ત્વોમાં એક મોટું તત્ત્વ શિક્ષણનું માધ્યમ બની શકે છે. યુનેસ્કોના શિક્ષણ વિભાગના ઉપનિયામક જ્યોન ડેનિયલ માને છે કે આખી દુનિયામાં માતૃભાષા સિવાયની અન્ય ભાષા લાઠવાનાં મુખ્ય બે કારણો હોય છે : કોઈ એક સમુદાય કે શાસનનો બળજબરીથી કોઈ દેશની ભાષા બદલાવાનો પ્રયાસ અથવા 'આધુનિકતા' અંગેનો ઘમ ભરેલો ખ્યાલ.

શિક્ષણના માધ્યમનો વિષય ત્રણ બાબતો સાથે સંકળાયેલો છે : બાળકોની જ્ઞાન પ્રાપ્તિ કરવાની સમતા, બાળકોનું ચારિત્ર્યવ્યવહાર અને પોતાની સંસ્કૃતિ સાથે બાળકોનો સંબંધ.

દુનિયાના અનેક દેશોના શિક્ષણશાસ્ત્ર સંશોધકો વર્ષોના અભ્યાસ પછી એ નિર્ણય પર આવી ચઢ્યા છે કે માતૃભાષાના માધ્યમે અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થીઓ શરૂઆતથી છેલ્લે સુધી માત્ર ભાષામાં જ નહીં, પણ બીજા વિષયોમાં પણ સારી પ્રગતિ દેખાડે છે. નિરક્ષર પ્રોહીને પણ સાક્ષર બનાવવામાં માતૃભાષા જ વધુ સરળ, ઝડપી અને કારગીર નીવડે છે.

માધ્યમનો સંબંધ જેટલો જ્ઞાન સાથે છે એટલો જ, કે એનાથીયે વધારે, વિદ્યાર્થીની ભાવના સાથે છે. જ્ઞાનવર્ધન અને ભાવનાની ખિલવણીથી એનું ચારિત્ર્ય ઘડાય છે. ઇંગ્લેંડના ભાષાશાસ્ત્રની સમર ઈન્સ્ટિટ્યૂટના માજી વડા ડયર ફ્લિન્ટન રોબિન્સન પોતાના અનુભવને એમ રજૂ કરે છે કે જે બાળકોને બીજા ભાષા મારફત ભણવું પડે છે, તેમના મન પર બે છાપ પડે છે : જો એમને બૌદ્ધિક સફળતા મેળવવી હોય તો તે, પોતાની ભાષા દ્વારા કરવી નહીં મેળવી શકે અને બીજા છાપ એ કે તેમની માતૃભાષા તદ્દન નકામી છે. આ બંને છાપ બાળકના માનસમાં હીનતાનો ભાવ જન્માવે છે.

જ્યારે બીજા ભાષા કોઈ રાજનૈતિક કારણસર લાઠવામાં આવતી હોય છે ત્યારે પ્રજામાં એની સામે વિદ્રોહની ભાવના ભલુકી ઊઠે છે. ઉર્દૂ ભાષા લાઠવાથી પૂર્વપાકિસ્તાનમાં જે બળવો જાણ્યો તેમાંથી તો પાકિસ્તાનના ભાગલા પડ્યા અને બાંગ્લાદેશ જન્મ્યો એ ઈતિહાસ જાણીતો છે. આજે આફ્રિકાના અનેક દેશોમાં ફ્રેન્ચ કે અંગ્રેજી ભાષા સામે આવે જ ભારેલો અગ્નિ ધોબે છે. તિબેટમાં ચીની ભાષા લાઠવા સામે તિબેટીઓનો સંઘર્ષ આજે પણ જાણી છે. પશ્ચિમ યુરોપમાં છેલ્લા બેત્રણ દાયકાથી અનેક ગરીબ દેશોના લોકો જઈ વરસ્યા છે. પરિણામે ૨૦૦૮ની સાલમાં ત્યાંના ૩૫ વર્ષથી નીચેની ઉંમરના લોકોની વસ્તીના ત્રીજા ભાગથી વધારે લોકો ઘરમાં પોતાની જ ભાષા, એટલે કે તુર્કી, બંગાળી, હિંદી, અરબી વગેરે

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લઘુજન અંગે :

- ❖ 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- ❖ 'પરબ'ના ચાલક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- ❖ 'પરબ'નું વાર્ષિક લઘુજન રૂ. ૧૫૦ છે.
- ❖ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લઘુજન રૂ. ૭૫ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવું.
- ❖ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લઘુજનનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- ❖ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- ❖ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- ❖ 'પરબ' લઘુજન તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડ્રિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- ❖ 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લેખણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- ❖ લેખકોએ પોતાનું લેખણ ફૂલ્સક્રેપ અથવા A4 સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુભાષ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઇનલેન્ડ કે ચાલરાખીઓમાં કૃતિ મોકલવા નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- ❖ સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-હિંદીએ ચોટારેલું કવર મોકલવું હશે તો જ અરબીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ રદ ગણાવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલવું હશે તો અરબીકૃતિની જાણ કરાશે.
- ❖ પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ' ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'રાઇસ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

ભાષાઓ બોલે છે. જ્યાં આ ભાષા બોલનાર બાળકોને તેમની માતૃભાષામાં શીખવાની સગવડ છે ત્યાં તેમનો આત્મવિકાસ વધારે હોવાનું અભ્યાસ કરનારાઓએ જાણ્યું છે. અમેરિકાના વર્જિનિઆ રાજ્યની જ્યોર્જ મેસન યુનિવર્સિટીના સંશોધકો ૧૫ રાજ્યોની ૨૩ શાળાઓના અભ્યાસને અંતે એવા તારણ પર આવ્યા કે ૧૧ વર્ષના ભણતરનો વિચાર કરતાં એ ચોક્કસ લાગે છે કે માતૃભાષા અને સર્વસામાન્ય શિક્ષણને ઊંડો સંબંધ છે. આવા સંબંધવંધ અભ્યાસોને લીધે અનેક દેશો પોતાની લઘુમતીનાં બાળકોને ધ્યાનમાં રાખીને તેમને પ્રારંભિક શિક્ષણ તેમની માતૃભાષામાં આપે છે. ઓસ્ટ્રેલિયામાં છેલ્લાં વીસ વર્ષથી બહારથી આવીને વસેલાં કુટુંબોનાં બાળકોને પોતપોતાની ભાષાઓ શિખવવાય છે. ન્યૂઝીલેન્ડમાં ત્યાંના આદિવાસીઓને તેમની ભાષામાં શીખવાડવાથી તે બાળકોએ ખૂબ પ્રગતિ કરી હોવાનું નોંધાયું છે.

માતૃભાષાના માધ્યમનો સંબંધ માત્ર ભાષા સાથે જ નહીં, પણ બાળકોની આબી સંસ્કૃતિ જોડે છે. એ વાતની ઉપેક્ષા થઈ શકે એમ નથી. બાંગ્લાદેશમાં કાઝી નઝરુલના એક કાવ્યમાં મૂળ ‘મહારમશાન’ શબ્દની જગાએ પાકિસ્તાની સરકારે ‘બોરિસ્તાન’ શબ્દ મૂકવાનો પ્રયાસ કર્યો તેનાથી ત્યાં ભારે ઊલ્લાસ થયો હતો, કારણ લોકોને એમાં પોતાની સંસ્કૃતિ સાથે છેડછાડ થતી જણાઈ હતી.

સંસ્કૃતિ સાથે માત્ર છેડછાડ નહીં, પણ એની ઉપર સીધા આક્રમણનો પ્રયાસ આજે ચીની સરકાર દ્વારા તિબેટ ઉપર થઈ રહ્યો છે. ત્યાં તિબેટના મૂળ વતનીઓ સારુ પણ એમની માતૃભાષાને બીજા ભાષા ગણી તેને દુષ્ક્રમ સ્થાન આપવા પ્રયાસ ચાલે છે. આજે ત્યાં સરકારી વહીવટનું બધું કામકાજ ચીની ભાષામાં ચલાવવામાં આવે છે. તિબેટના લોકોને નોકરી જોઈતી હોય તો તેમને સારુ ચીની ભાષાની પરીક્ષા આપવી ફરજિયાત છે. માધ્યમિક અને ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળાઓમાં ચીની માધ્યમ અને તિબેટીને એક સ્વૈચ્છિક વિષય બનાવવામાં આવ્યો છે. વિદ્યાર્થીઓને પ્રમાણપત્રો ચીની ભાષામાં આપાય છે. બધાં સરકારી પત્રકો ચીનીમાં ભરવાનાં હોય છે. અને રસીકો પણ ચીની ભાષામાં હોય તો જ એ કાયદેસરની ગણાય છે. બજારમાં આવતા સર્વ નવા માલની જાહેરાતો ચીનીમાં થાય છે. વીસમી સદીના આઠમા દાયકા સુધી ત્યાં અધ્યાપન મંદિરોમાં તિબેટી ભાષા હતી. હવે તે કાઢી નાખવામાં આવી છે. ખાનગી રીતે તિબેટી શીખવવાના પ્રયાસોને પણ કચડી નાખવામાં આવે છે. પાઠ્યપુસ્તકો સામ્યવાદી પ્રચારથી ભરી દેવાયાં છે. ઘણાં બાળકોને ભણાવવા સારુ ચીને લઈ જવામાં આવ્યાં છે. જે વાઢીઓ પોતાનાં બાળકોને ભારતમાં શિક્ષણ આપવાવા ઇચ્છતા હોય તેમને તેમ કરવા દેવામાં આવતા નથી.

આટલી તો થઈ પ્રત્યક્ષ ભાષા સાથેની – મુખ્યત્વે માધ્યમ બદલીને કરવામાં આવેલી છેડછાડ. પણ ચીન દ્વારા થતું સાંસ્કૃતિક આક્રમણ એટલાથી અટકતું નથી. તિબેટમાં સેંકડો બૌદ્ધ મઠ-મંદિરોનો નાશ કરવામાં આવ્યો છે. હા, કેટલાક મોટા મઠોને પર્યટનના વ્યવસાય સારુ ટકાવી રાખ્યા છે. પણ ત્યાં નીમવામાં આવેલા ‘ચિત્રશુઓ’ ચીની સરકારના પગારદાર નોકરો છે. હલાસા શહેરના મુખ્ય મઠની આસપાસ રેસ્ટોરાં, નાઈટક્લબ, અને કૂટણખાનાં ઊભાં થયાં છે. તિબેટની સાકેક લાખની વસ્તી વચ્ચે પંચોતેર લાખ ચીના સોજરો, નોકરો અને નાગરિકોને વસાવવામાં આવ્યા છે. તિબેટનો મુખ્ય ખોરાક જવ હતો. તેને બદલે હવે

ત્યાં ચોખાના વાવેતરને ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે. અલબત્ત ત્યાં મોટી મોટી સાડકો, રેલવે લાઇનો અને વિમાની મથકો બંધાયાં છે. પણ એની પાછળ તિબેટની પ્રગતિ કરતાં ચીનની લશ્કરી તાકાત વધારવાનો હેતુ સાફ વર્તીય છે.

આક્રમણકારી શાસકો છોટેલા પ્રદેશ પર પોતાની ભાષા અને પોતાની સંસ્કૃતિને બળજબરીથી લાદવા પ્રયત્ન કરે એ અનુભવ દુનિયાને નવો નથી. રાજનૈતિક અને આર્થિક સત્તા ઉપરાંત આક્રમણકારી સત્તાઓ પ્રજાના માનસ પર પણ પોતાનું વ્યસ્ક સ્થાપવા ઇચ્છતી હોય છે. મનોવૈજ્ઞાનિક કે સાંસ્કૃતિક આક્રમણ માત્ર શસ્ત્રબળથી નથી થતું. એને માટેનું સૌથી સુલભ સાધન શિક્ષણ છે. મેકીલના કાળમાં જ્યારે ભારતમાં અંગ્રેજ શિક્ષણ દાખલ થવામાં હતું ત્યારે બ્રિટિશ પાર્લિમેન્ટમાં બે પ્રકારના મત પ્રવર્તતા હતા. ભારતને અંગ્રેજ શિક્ષણ ન આપવું જોઈએ એમ માનનારા સાંસદોની મુખ્ય દલીલ એ હતી કે અંગ્રેજ શિક્ષણને લીધે ભારતના લોકોને સ્વતંત્રતાના વિચારનો સ્પર્શ થશે. પણ તેઓ તેને સારુ માગણી કે ચળવળ કરશે. અંગ્રેજ શિક્ષણ આપવાની તરફદારી કરનારાઓ ભારતમાં પોતાના કલા મુજબ કામ કરી શકે એવો નોકરવર્ગ ઊભો કરવા માગતા હતા. આમ બંને પક્ષો ભારતની ગુલામીને ટકાવવા માગતા હતા. ભારતમાં અંગ્રેજ શિક્ષણ દાખલ થયું તેનાથી બ્રિટિશ સરકારને નોકરિયાત વર્ગ તો મળ્યો જ, પણ સાથે સાથે અંગ્રેજ ભાષા અને પશ્ચિમી સંસ્કૃતિથી અભિભૂત થનાર શિક્ષિત વર્ગ પણ મળ્યો. પશ્ચિમની અસર – ખાસ કરીને પુનરુત્થાન કાળ અને ઔદ્યોગિક ક્રાંતિ પછીની વૈચારિક અસર પણ આ ભણેલા વર્ગ પર પડી. અંગ્રેજોની ગુલામી કાઢવા મથનારા લોકોમાં બે પશ્ચિમી સંસ્કૃતિથી અહો અહો થનારા લોકો હતા.

ગાંધીજીએ ‘હિંદ સ્વરાજ’ પુસ્તક દ્વારા પશ્ચિમી સંસ્કૃતિના સંસ્થાનવાદ, ઉપભોગવાદ અને વંચની દેલછાને પડકારી. ભારતને રાજનૈતિક સ્વતંત્રતા મળી ત્યારે પણ એને અર્થનૈતિક, સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક સ્વતંત્રતા નથી મળી એમ ગાંધીજી માનતા હતા. તેઓ કહેતા હતા કે મારે અંગ્રેજોનો વિરોધ નથી કરવો. અંગ્રેજિયતનો વિરોધ કરવો છે. આપણા દેશના આગેવાનોએ અંગ્રેજોનો વિરોધ કર્યો. પણ અંગ્રેજિયતને આવકારી. આ દેકાણે આ મતભેદોની ચર્ચામાં ન-ઉત્તરતાં આપણે એટલું જ કહીશું કે દેશની માતૃભાષાઓને બદલે અંગ્રેજોને માધ્યમ બનાવવાનો વિચાર આપણી ગુલામીનાં વર્ષોનો વારસો છે. આપણી ભાષાઓને દેશની બહોળી અને ઊંડી સંસ્કૃતિનો વારસો છે. ગુજરાતી ભાષાને નરસિંહ અને મીરાથી મારીને ગાંધી અને આજના અનેક સાહિત્યકારો સુધીનો વારસો છે. એને પુર કરનાર બોલીઓમાં રાજપરજ, ખેતીપરજ અને દરિયાપરજનું ત્રૈવિધ્યભરેલું લોકસાહિત્ય છે. ગુજરાતે શૈવ અને વૈષ્ણવ ઉપરાંત જૈન, મુસ્લિમ, ખ્રિસ્તી અને પારસી સંસ્કાર ઝીલ્યા છે. આજે ગુજરાતીઓ જગતભરમાં પસારાયેલા છે તેથી ગુજરાતીનાં દાર વિશ્વસંસ્કૃતિની ભદ્ર હવાનું સ્વાગત કરવા ખુલ્લાં છે.

બાળક જાતે વસ્ત્રો પહેરતાં શીખે તે પહેલાં બોલતાં શીખે છે. ભાષા એ સંસ્કૃતિ-વૃક્ષનું બીજ છે. જેના શિક્ષણના માધ્યમ તરીકે એની માતૃભાષાનાં મૂળિયાં જ કપાય છે તેની સંસ્કૃતિ સુકાઈ શકે.

જે જુલમ ચીન બળજબરીથી તિબેટ પર કરવા માગે છે, તે જ જુલમ જો આપણે

પોતાની ભાષા પ્રત્યેના હીનભાવથી કે અંગ્રેજી પ્રત્યેના અહોભાવથી થવા દઈએ તો આપણે જ હાથે કરી સંસ્કૃતિના હત્યારા બનીએ. વિરોધ અંગ્રેજી ભાષાનો નથી. દુનિયાની કોઈ પણ ભાષા મારફત આવતું જ્ઞાન આપણને બપે છે. વિરોધ માધ્યમ તરીકે માતૃભાષાનો છેલ ઉડાડવા સામે છે. તેમ કન્વાથી આપણે બીજા અનેક વસ્તુઓ સાથે વિશ્વનું જ્ઞાન મેળવવાના પ્રથમ સાધનને પણ ગુમાવીશું.

— નાશયણ દેસાઈ

નોંધ : આ લેખમાં યુનેસ્કો અંગેની માહિતી તેની Education Today પત્રિકાના આ વર્ષના છઠ્ઠા અંકને આધારે અને લિબેટ અંગેની માહિતી ત્યાંની દેશવટી ભાગવતી સંસ્કારના ઉચ્ચ અધિકારીઓ જૈરની મુલાકાતને આધારે આપવામાં આવી છે. ભાષા લેખકની છે.

કવિતા

ક્યાં સુધી આમ કાટવાં ? | ચંદ્રકાન્ત શેઠ

મારા ગુનાઓ ગત જન્મના જે
તેની ધજા ભોગવવા ધરા પરે
દીધો મને મોકલી એમ માનું.
વળી વળીને મન માડું થાકતું
પૂછ્યા કરે : ક્યાં સુધી આમ આપણે
આ પંડનો ભાર સભે જવાનો ?
ક્યારે હવામાં હળવા થઈને
તર્યાં કરીશું ? પમચાં કરીશું ?
સંબંધની સંકુલ શેરીઓમાં
મને હવે ના ઘૂમવું ગમે છે;
શૈતન્યના સોત બંધા કબાવતી
આ કીટની કટરતા દમે છે !

રે ! સાધુતાનું લઈ ઓઠું રાવણ
આ પંડની પંચવટી મહા રહી
સીતામયી શક્તિ હસી જવાને
ઉતાવળો શો ! અધીરો, ઉછાંછળો !

સુવર્ણ-શ્યાં કેં છળ આચરીને
કો દાનવી આશય મૂઢતાનો
સગ્યાઈનાં મૂળ મથે ઉખાડવા !
ને એ બધું મૂકપણે નિહાળવા
મારે બધો આ ભવ ગાળવાનો ?
જટાયુનો જીવ ક્યાય કેમ ?
લોપાય કાં લક્ષ્મણતાની રેખ ?
કસાય કાં દૈવત રામ ભદ્રનું ?
રૂઢેસાય કાં તાપસલેજ યજ્ઞનું ?
ને એ બધું દેખત દાઝવાનું !
ખામોશીમાં કાયર શું થવાનું ?
ગુલામની જેમ જ મસ્તકે નત
વિતાવવાનાં હજુ વર્ષ કેટલાં ?

કયા હિસાબો હજુએ અધૂરા ?
ખાતી ક્યાં બાકી હજુય બોલતાં ?
કે કોળિયા કેદ તણા ગળી ગળી
ને ફાટલા કંબલમાં ઢળી ઢળી
હાથે પગે જંજરમાં જડાઈને
ક્રાંતિ કસાયેલ ગળું લાઈને
મારે અહીં ક્યાં સુધી સાંભવાનું
મારાપણાનું મડલલ માળખું ?
મારે જ મારું ઘર તૂટતું શું
બચાવવાનું નહીં ? દીપ બૂઝતો
સંકીરવાનો નહીં ? બોપરીમાં
ખવાણ લાગ્યા તણી યાતના લઈ
ફૂલે ફૂલે ભીતરી આગ ઠારવા
મારે કલો, ક્યાં સુધી આમ કાટવાં
ચોચાંશીનાં ચક્કર ચક્કી એકલાં ?

૧૬-૬-૨૦૦૮

નણ કાવ્યો | ધીરુ પરીખ

૧. અભાવ અને સ્વભાવ

રંગની વાત નીકળી જ છે તો કહે છે -
શ્વેત કોઈ રંગ નથી,
શ્યામનો અભાવ તે છે શ્વેત :
ને શ્વેતનો અભાવ તે શ્યામ.
શ્યામ પણ કોઈ રંગ નથી.
વળી શીખ્યા હતા :
લાલ પીળો ને વાદળી
મૂળ રંગ કહેવાય,
બાકીના બીજા બધા મેળવણીથી થાય.
વાદળીમાં નાખો પીળો
અને થાય લીલો.
મૂળ રંગને ચાતરવાનો આ છે ચીલો.
લાલમાં પીળો ભળે ને થાય કેસરી.

૫૨૯ ❖ ઓગસ્ટ, ૨૦૦૮

ચિત્તારાને પૂછશો તો કહેશે :
રંગાછટાઓની આ છે ખૂબી ખરી.
પણ જ્યારે ખંચાય છે ઈન્દ્રધનુ
ત્યારે જ સમજાય છે :
શ્વેતને ઘયું કે સપ્તરંગી બનું.
આમ જે રંગ જ નથી તેનું વિસ્તરવું
એટલે શૂન્ય સુષ્ટિનું પ્રસ્તરવું.
આટલું જ્યારે સમજાય ત્યારે તો
રંગની વાત નીકળતાં જ
શ્વેત એટલે જ શ્યામનો અભાવ
ને શ્યામ છે શ્વેતનો અભાવ -
એ પરસ્પરના અભાવમાં.
અસ્તિત્વનું ટકી રહેવું તે જ સ્વ-ભાવ.

૨. પ્રશ્નો

સૂર્ય સાગરને પૂછતો નથી કે હું તપું ને ?
વરાળ પૂછતો નથી કે હુંય વાદળમાં બપું ને ?
વાદળે આકાશમાં વિહરવા પરવાનગી માગી નથી.
અને વરસાદ રૂપે ઝરમરવા પૃથ્વીને ત્યાગી નથી.
આમ કોઈને પણ પૂછવા વગર
કે કોઈનીય પરવાનગી વગર જ
પ્રકૃતિનું ચક્ર બસ ચાલતું રહે છે
એક સ્વસ્થ ને સંતુલિત ઘડમંડળના પરિભ્રમણ માટે.
તો મનુષ્યે શાને પ્રશ્નો કરવા
અને શાની પરવાનગીઓ લેવી
ગૃહમંડળના સંવાદી પરિભ્રમણ માટે ?

૩. સંવાદ-વિસંવાદ

લાકડાને ઊંધઈ લાગે છે
ને લોખંડને લાગે છે કાટ -
આમ કોઈકે કહ્યું ત્યારે મેં પૂછ્યું :
તો પછી સોનાને ન તો ઊંધઈ લાગે છે
ન તો લાગે છે કાટ તેનું શું ?

૫૨૯ ❖ ઓગસ્ટ, ૨૦૦૮

તમારો પ્રશ્ન સાચો છે : પેલાએ ઉત્તર આપ્યો.
મેં સાચો પ્રશ્ન કર્યો કે -

આમ ઉત્તર આપી તમે મારા પ્રશ્નને નથી કાપ્યો ?
વળી પેલા બોલ્યો : મેં એનું કશું જ કર્યું નથી.

મેં ફરી કહ્યું : તમે તર્કબદ્ધ કરો છો સિક્કતથી.

તેણે કહ્યું : તર્કબદ્ધ કે તર્કબલની

નથી તો કાઠને પડી

નથી પડી લોખંડને

અને સોનાને કોઈ સમસ્યા નથી નડી.

તો પછી આવી સંવાદ શાને ?

મારાથી કહેવાઈ ગયું :

વિસંવાદ થાય તો તે ન ધરવા માટે કાને.

લે કાવ્યો | નહિન રાવળ

૧. અલવિદા મલોશિયા

૨. આજે

અલવિદા ?

સતત વરસ્યા કરે

નિગૂઢ મનનાં

સુદ્ધર

એકાન્તમાં.

ત્યારે

પિનાંજાનાં સ્વાગરને દિનાર

ઊભા રહી

નીલ નલે નિહાળતી

ચોમેર

કેવી !

વરસાવતી શીતળ હેત ચન્દ્રમા,

આજે

સ્વકેશ મારે

અગાસીમાં એકલ શાન્ત ઊભા

નિહાળતી...

ધૂણવી રહી

પિનાંજાની સ્વાગરછીળ વાની

વરસાવતી

શીતળ હેત ચન્દ્રમા.

ફૂંક વગરની બીન જેવો ! | પ્રકૃતલ રાવલ

મને ફાવી ગયું છે

એ બીન વગારે

ત્યારે હેલવાનું.

મને જ્યાં ગયું છે

એના બોલ પર

કરંડિયામાં પાછું પુરાઈ જવાનું.

ફૂલે છે તો એના ગાલ ફૂલે છે

તણાય છે તો એની ગળાની નરો તણાય છે

સુકાય છે તો એનું ગળું સુકાય છે

એનાં હું શું કરી શકું ?

બીન પણ એની ને ફૂંક પણ એની

બોલ પણ એનો ને તોલ પણ એનો

હું તો ઘણી વાર

બધું ભૂલી

ખોવાઈ જાઉં છું મારામાં

થથરીયે ઊઠું છું મારામાં

મારા બંધ કરંડિયાની આસપાસમાં

કોઈ નીળિયો તો ઘૂમતો નહીં હીય ને !

મકારી મૂંગો છે

ફૂંક વગરની બીન જેવો !

રોજ જેવી જ દોડધામભરી સવાર. આર્ચન સ્ફૂલભસ આવી ગઈ હતી, પપ્પા મોર્નિંગ વોક લેવા નીકળ્યા, કુશને નાસ્તો, વિન્મયનાં ઇંચ્ચીનાં કપડાં...

— વિન્મય, સાંજે વહેલો આવજે, આર્ચનની રફૂલમાં પ્રોગ્રામમાં જવાનું છે ને !

— ઓ, કે...

અને અણધાર્યું જ...

જે વરને બારણેથી આવજે કહીને વિન્મય સવારે ગયો હતો ત્યાંથી જ મોડી સાંજે એ લોહીભરેલી લાશ બની પાછો આવ્યો હતો.

અંજના સફેદ સાડીમાં સ્વજનો, પાડોશીઓથી ઘેરાઈને બેઠી હતી. કઠ્ઠાચ ગાંધડી પડાશે એવો ભય હોય એમ ભીંતને સજ્જડ અઢેલીને બેઠેલી. સ્તબ્ધ અને હબકી ગયેલી. એક ડૂસડુંય એના ગળામાંથી નહોતું નીકળ્યું.

પોસ્ટમોર્ટમ રિપોર્ટ અને લાશ લઈ કુશ આવતાં જ અંજના સામે ઢગલો થઈ હીબકે હીબકે રડતો હતો. આંસુમાં ઓગળી જવાનો હોય એમ કાકીએ એને છાતીસરસી ચાંપી પરણે પાણી પાવું હતું.

— છાનો રહી જા ભાઈલા. કુળનો દીવો તો ઓલવાઈ ગયો. હવે તો અમારે તારી જ આશ બેટા. જો તારે ભાભીને. સાવ પથરો થઈ ગઈ છે.

— હા કુશ. પપ્પાને તો વેનનું ઇંજેક્શન આપી સુવડાવી દીધા છે. અંજુભાભીને જો તો ! એને થોડું રડાવ ભાઈ. અમે તો મથા મથાને થાક્યા.

કુશ અંજનાના બીજામાં માથું મૂકી રડતો રહ્યો. અને એ સુક્કી આંખોએ પાલવમાં હાથ ખોસી ઠૂંઠવાઈને કોકડું વળીને બેઠી હતી. કુશ એકદમ બેઠો થઈ ગયો. અંજનાને હલબલાવી નોંખી.

— ભાભી, મોટાભાઈને થાકુના બાર બાર થા... ઓ માય ગોડ ! સીધા છાતી અને પેટમાં. કેટલું તરફડ્યા હશે મોટાભાઈ !

સૌની આંખો ફરી ઊભરાઈ. કાકીથી પોક જ મુકાઈ ગઈ,

— અરેરે ! મારો... વિન્મય... સોના જેવો દીકરો રે... થાકુના થા...

— હા કાકી. બાર-તેર જેટલા થા... પેટમાં, છાતીમાં, વડિયાળ, વોલેટ, મોબાઈલ, વીટી બધું લઈ લીધું તો ય શું કામ હત્યા કરી હશે ?

— અને ભર બપોરે... શું થવા બેઠું છે આ શહેરનું ? જુવાનજોષ દીકરો. ઘરનો મોભ. અરેરે !

કોઈએ કુશને પરણી ઊભી કર્યો.

— બસ કર કુશ. ચાલ ઊભો થા. અત્યારે એ બંધી ઘાતો કાઢીશ મા. તારી જ રાહ જોવાતી હતી. સ્મશાનયાત્રા કેટલા વાગે ... સવારના આઠ વાગે રાખશું પ્રભુકાકા ? અને

કુશ, કાકીને પૂછીને સગાંબણાંમાં ફોન કરવા માંડ. અફિશનાં લોકો... ફેન્ડેઝ...

— પણ ભાભી...

લીનાબહેને તરત કહ્યું

— અમે છીએ ને ! તું અત્યારે ઢીલો થઈશ તે કેમ ચાલશે ?

કુશ ઊંચીને ગયો. લીનાબહેન ચાની વ્યવસ્થા કરવા ઘરે ગયાં. હવે આખી રાત આમ જ બેસી રહેવાનું હતું. કાકીએ મોટી ઉંમરના વડીલોને આગ્રહ કરી આરામ કરવા મોકલ્યા. પાડોશના યુવાનોએ વારાફરતી જાગવાનું નક્કી કર્યું. બહુ કહેવા છતાં અંજના ગોઠણ પર માથું ઢાળી બેસી રહી હતી.

લીનાબહેન ચાની રૂં બંધીને આવ્યાં. સૌને આગ્રહ કરીને કપ આપ્યા.

— ચા-ફેફકી તો પીવાં પડશે. આખી રાત જાગવાનું છે ભાઈ. શરીરના ધર્મ કોઈને છોડે છે ? જેવી આ... બબર પડી કે તરત દૂધ મગાવી રાખું હતું. લો કાકી, મારા સમ છે.

કપ માંએ માંડતાં કાકી ઢીલાં થઈ ગયાં,

— અંજુ સામે તો જોવાતું નથી. જાવ બાબી જાવ છે. હજી તો કાચો સંસાર અને... સાવ લાકડું થઈ ગઈ છે. બેટા, થોડું રડી લે. જાણે સાંભળતી જ નથી. અરેરે ! અંકર જ ઊતરી ગઈ છે લો.

— ઊંડો આઘાત લાગ્યો છે કાકી. આ ઉંમરે માથાનો મોડ ગયો. અને વિન્મય પણ કેવો ! રાજા રામ જોઈ લ્યો. અમારી શાંતિમાં તો એના દાખલા દેવાય. સૌને સાચવે. અંજુને તો હથેળીમાં રાખે.

અંજનાને માથે કાકીએ હાથ ફેરવ્યો. અંજનાએ ગોઠણમાં ખોસોતું માથું ઊંચું કર્યું અને ખોરડામાં નજર ફેરવી.

સામે જ વિન્મય સૂતો હતો. ના. હવે એ વિન્મય નહોતો. લોહીના સૂકાચેલા સદાવાળી ચાકરમાં ઠંકાયેલી એક લાશ. છૂટીયા બાર બાર થા. ઓણે ચીસો પાડી હશે અને ગુંડાઓ...

અંજનાએ હોઠ સાંપત ભીડી દીધા. ડરીને આશ્વપાસ જોયું. ફરી ફરીને ચાકર પરના સૂકાઈને કાળા પડી ગયેલા સદા પર નજર જતી હતી.

ક્યારે જોયો હતો પહેલવહેલો વિન્મયને ?

બંને ઠુંડુંબોએ ઠુંડળી મેળવી, કલાબમાં બંનેને એકલાં મળવા મોકલ્યાં હતાં. માએ કહ્યું હતું.

— અમે બધાં તો બહુ રાજી છીએ. ઠું...

— કેમ મારો રાજીપો નહીં જોવાનો ?

— એ તો પહેલાં બેટા. તમે બંને એકમેકને મળો, સાથે ફરજો ને તોય વાંધો નથી. મન મળે તો જ કરશું. જિંદગી તો તમારે બેએ જ કાઢવી છે ને !

તોય ઓણે વિરોધ કર્યો હતો.

— શું ઉતાવળ છે મા ? હજી હમણાં તો બીકોમ. પૂરું કર્યું આ નાનીઅમથી નોકરી કરું છું... પણ હજી કોઈ ડિલ્લોમા... રહેવા દો ને મા !"

— ના રે ભઈ. જરાય જબરજસ્તી નથી. તું એક વાર મળી લે ને ! તારા પપ્પાની બહુ ઇચ્છા છે કે મારું ઠેકાણું છે, જો અંજુને ગમે તો.

હચીને ઓછો માને ગળે હાથ ભેરવ્યા હતા.

— અરણા. સાનું ઓટલે કેનું ? કોઈ શેરબીકર કે પછી બડે બાપકી ઓલાદ ? ટોલ એન્ડ હેન્ડસમ, છાશવારે ફોરેન બિઝનેસ ટુર પર ઊપડી જાય અને મર્સીડીઝમાં મને ફાઈવસ્ટાર હોટેલમાં ડિનર પર લઈ જાય ?

લવકલી ચાલે ઓછો મા તરફ હાથ લાંબો કર્યો, હલ્લો, ગવેડ ટુ મીટ યુ,
— મા, તું જાણે છે એવી લાઈફસ્ટાઈલમાં હું કઈ રીતે ગોઠવાઈ શકું ?

માએ કહ્યું,

— આમાંનું કોઈ નહીં, અંજુ.

— તો ?

માએ પછી લાંબો જવાબ આપ્યો હતો એનો સરવાળો એ હતો કે ચિન્મય અને ઓથી નાનો કુશ નાના હતા ત્યારે જ મા બ્રેસ્ટ કેન્સરમાં મૃત્યુ પામી હતી, બાપુજીએ બન્નેને ઉછર્યા, ભણાવ્યા, સારા સંસ્કાર આપ્યા. ચિન્મયને તો સહુ રાજા જ કહે. મહેનતુ અને બુદ્ધિશાળી. સૌને મદદરૂપ થાય. કાકા-કાકીને સંતાન નહીં તો એમનીયે ઓથ. સી.એ. થયો ત્યાં સુધી ભણવામાં રેસનો થોડો આગળ, બિલિટંગનાં છોકરાઓ પરીક્ષા વખતે રાત્રે ય ભેલ મારી મેથસના પ્રોબ્લેમ્સ લાવીને ઊભા રહે, તો પપ્પાને શાકે ય સામગ્રી આપે લી.

— ઓટલે કે ઓલ ઇન વન ? આવા હળાહળ કળિયુગમાં રાજા રામ કયાથી પગાટ્યા ? આ તો ચમત્કાર જ કહેવાય. હુંય દર્શન કરી લઉં.

નક્કી કોઈ બબૂચક જ. એ સાંજે અંજુ ખાસ તૈયાર થયા વિના સાદા સીધા સલવાર-કમીઝમાં કલબમાં પહોંચી ગઈ. એકમેકને ફોટા પરથી ઓળખી ગયાં હતાં.

ત્યારે ચિન્મયને પહેલી વાર જોયો હતો.

ના. ટોલ ડાઉન એન્ડ હેન્ડસમ નહીં. સાધારણ બાંધે. આગળથી થોડા આછા વાળ, (અંજુ ! ધ્યાન રાખજે. તરત ટાલ પડવાની સંભાવના — પોતાને ટકોર કરી હતી) પણ ખૂબ હસમુખુ વ્યક્તિત્વ. વિવેકથી કહ્યું હતું.

— હું ચિન્મય. તમે જ અંજના ને ! સાનું છે ફોટા જોઈને મળ્યા, નહીં તો હિંદી ફિલ્મની જેમ હાથમાં ગુલાબનું ફૂલ લઈ એકમેકને શોધવા ફાંફાં મારત.

એ હચી પડી હતી. તરત સંકોચ ઓછો થઈ ગયો હતો. પછી તો જાતભાતની ઘણી વાતો થઈ હતી, ઘણા વખતે મળેલા દોસ્તની જેમ. દરિયાકિનારે ખૂબ ચાલ્યા હતા. છેક અગ્યાર વાગ્યે એનો મોબાઈલ રણક્યો ત્યારે એને બચાવ આવ્યો હતો કે ઘરે મા અને પપ્પા રાહ જોતાં હતાં.

— સોરી અંજના — અંજુ કહ્યું તો તમને ખરાબ નહીં લાગે ને ! પણ જોજો મને ચિન્મયમાંથી ચીનું ન કહેતાં.

ઊછળી આવેલાં મોજાંમાંથી ઊડેલી શીતળ ફોરાં જેવી સાહેજ અમથી વાત. પણ એ ખૂબ હચી હતી અને બોલી પડી હતી,

— કાલે ફરી મળીશું ચીનું... અરે ચિન્મય !

પછી એની બાઈક પર સવાર. ઊડતી ઊડતી ઘરે આવી હતી.

બે મહિનામાં તો સાદી વિધિથી બન્ને પરણી ગયાં હતાં.

પછીના દિવસો...

— બન્ને જાણે એકમેક માટે હતા હોં ! પેલું કે' છે ને મેઈડ ફોર ઇચઅધર ! એવું. લીનાબહેન ધીમા સાટે કોઈને કહેતાં હતાં :

— ચિન્મય મદીનેશનલ કંપનીમાં ઊંચી પદવીએ પહોંચ્યો પણ રામ તો રામ જ બોલો. કુશ પર ધ્યાન આપે, બાપુજીને કારમાં ચોપાટી લઈ જાય, અંજુબહેનને કપડાં ય ગડી કરી આપે. આમ તો એમને મિટિંગ બહુ હોય, બહારગામ જવાનું થાય તો ય....

અંજનાને થયું, કાનમાં જોરથી આંગળી ખોસી દે. ચિન્મયની દરેક વાતે એનું હૃદય વળ ખાઈ જતું હતું.

— અને બહેન, આર્થન જન્મ્યો ત્યારે તો શી વાત ! મેં તો મારા વરને કહેવું આ ચિન્મયભાઈ પાસેથી કાંઈ શીખો. બે ભાઈઓએ આપું ઘર ફૂલોથી ભરી દીધેલું. બાપુજીએ પોતે અંજુબહેન હોસ્પિટલથી આપ્યાં ત્યારે આરતી ઉભારી. ચિન્મયભાઈએ તો મા-દીકરા બેંચને ઊંચકી લીધાં હતાં, અમારી સામે જ પછી અંજુબહેનની આંગળીએ સોલિટર પહેરાવીને... અંજના આંખ બંધ કરી ગઈ. ચિન્મયે હોડ ચૂસી લીધા હતા. બાપુજી અંકર ચાલ્યા ગયા હતા. હા, ચિન્મયે અટળક આપ્યું હતું. જાણે એ વાદળોમાં વિહાર કરતી ચંદને ગૂલે ગૂલતી સ્વર્ગની અધિષ્ઠાની દેવી !

હવે ચિન્મય એક નિશ્ચેર નિર્જલ દેહ. પછી એ પણ નહીં, એક તસવીર. ઉપર સુખડનો ગૂલતો હાર. કાચ પર સ્પૂનિનો ડાઘ.

કાકી નિશ્વાસના સૂરે ખૂબ ધીમેથી બોલતાં હતાં,
— લીનાબહેન, અમારે તો ચિન્મય જ બહુ. હાજરાહજૂર ભગવાન જેવો. આનું જુવાનજોધ મોત દુઃખને ય ન દેજો. હજી તો માંડ બચીસ ઘ્યાંતા. કુશ નાદાન અને આર્થનની તો ઉંખર જ શી છે ? પાછા સંસારનેય સાચાવવાના. અરેરે ! બિરબારી અંજુ.

'બિરબારી' શબ્દ અંજુને હેયે વાગ્યો. સ્વર્ગની અધિષ્ઠાની દેવી પલકમાનમાં બિચારી બાપડી ગઈ હતી. છાતીમાં બળબળતા રણની લાક્ષ લાગી ગઈ. આંખ-કાન-મોંમાં ચિન્મય નામની રેતી ભરાઈ ગઈ હોય એમ બેંચ હાથે ચિન્મયના શબને વરબહાર ફગાવી દેવાની તીવ ઇચ્છા થઈ આવી.

અંજનાએ પાલવ નીચે જોરથી અટબ ભીડી દીધી.

ઓહ એ ક્ષણ !

જ્યારે ગુંડાએ ચિન્મયની છાતીમાં છરી હુલાવી દીધી હતી, એ જ ક્ષણે ગુંડાએ એની છાતીમાં પણ છરી હુલાવી ઉપરાઉપર વાર કર્યા હતાં.

અને એ ક્ષણ !

જ્યારે બપોરે ઇન્સ્પેક્ટર બે કોન્સ્ટેબલ્સ સાથે ઘરે આવ્યો હતો.

એ ઘરમાં એકલી હતી. બારણું ખોલતાં જ ડચી ગઈ હતી. પોલીસ ? ઇન્સ્પેક્ટરે તરત

કહ્યું હતું,

— આપ ડચી નહીં મેં અંકર આ સકતા હૂં ?

એ ગભરાયેલી જવાબ આપે એ પહેલાં ઇન્સ્પેક્ટરે અંકર આવતાં જ કહ્યું હતું,

— ઘરમેં ઓર કોઈ નહીં હે ?

એનું ગળું સુકાઈ ગયું શો ઇશકો હતો પોલીસનો ? ટી.વી. ન્યૂઝમાં જોયેલી જાતભાતની ઘટનાઓ તાદરૂપ થઈ ગઈ. વિનમય મિટિંગમાં હતો, એણે ડીસ્ટર્બ કરવાની ચીબબી ના પાડી હતી, તો ય ફોન કચી દઉં કે પછી લીનાબહેન બોલાવવા બૂમાબૂમ કરી મૂકું ?

— ભેનજી, આપ ક્યા સોચતે હો, સમજ સકતા હું પહલે મેરી બાત આપ અરેલી ધ્યાનસે સૂચીયે, પ્લીઝ.

એનામાં હિમત આવવા લાગી હતી,

— અરેલે કસૂં ? ક્યા બાત હૈ, ઇન્સોકર ?

— આપકે હસબન્ડ કા ખૂન હુઆ હૈ.

ખૂન શબ્દ બંદૂકની ગોળીની જેમ વાગ્યો. એ અવકાશમાં જોરથી ફંગોળાઈ ગઈ. સઘળા સંદર્ભોના ગુરુત્વાકર્ષણથી કપાઈને અધાર તરતી. ન આકાશમાં ન ધરતી પર.

ઇન્સોકરે સાહનુભૂતિથી કહી રહ્યો હતો.

— આઈ નો, આપકો બહુત કુખ હુઆ હોગા.

ખૂન શબ્દ તેજ ગતિથી ફરતા પાંખા સાથે ખંડમાં જોર જોરથી ઘુમરાઈ રહ્યો હતો. એ ગરોળીની જેમ ભીતે ચીપકી ગઈ હતી. ઇન્સોકરે શું સમજતો હશે ? આવા ભયંકર ન્યૂઝ એકલા સાંભળવાના ? કે પછી એને ફસાવવા આ ઇન્સોકરે હળાહળ જૂઠાણું ચલાવી રહ્યો છે ? બોડરૂમની મિટિંગમાં સિફ્ટ્યોરિટી વચ્ચે વીસ પચાસી લોકોની હાજરીમાં વિનમયનું ખૂન ? ક્યા ? કેમ ? શું ? — અનેક પ્રશ્નો ખૂન શબ્દના વિસ્ફોટમાંથી કરચાતી જેમ ઊડ્યા. એ ફોન તરફ દોડી. વિનમયને જ ફોન...

ઇન્સોકરે વચ્ચે ચાવીને ઊભો રહ્યો.

— પહલે મેરી બાત સૂન લીજીયે ફિર જો કરના હૈ કીજીયે.

એણે ચીસ પાડી હતી,

— અરે છે શું તારી વાત ?

— ભેનજી, આપકે હસબન્ડ મિ. વિનમય આપની ગર્લફ્રેન્ડ સલોની કે સાથ નેશનલ પાર્ક મેં થે તબ ગુરેલોગ ને દોનો પર એટેક હિયા. મોબાઈલ, વોચ, વેલેટ લે લિયા ઓર...

ફોન લેવા લંબાયેલી હાથ લટકી રહ્યો. અંજના થીજી ગઈ ગર્લફ્રેન્ડ ? વિનમય સાથે ગર્લફ્રેન્ડ ? ઇન્સોકરે પીને ઘરમાં ઘૂસી આવ્યો છે. એ ઇન્સોકરે પર ધસી ગઈ. ઝનૂનથી કંલર પકડ્યો.

— ભાનમાં છો ? તમે કોઈ ઓર વિનમયના ઘરમાં ઘૂસી આવ્યા છો. જસ્ટ વોટ આઉટ. નહીં તો હું તમારા વિરુદ્ધ પોલીસ રેશનમાં...

ઇન્સોકરે એની સામે ફોટો ધર્યો. વિનમય, એનો વિનમય અને કોઈ ખૂબસૂરત ફેશનેબલ યુવતી રોમાન્ટિક પોઝમાં ફોટામાંથી એની સામે હસી રહ્યાં હતાં.

— વે હી હૈ ને આપકે હસબન્ડ ?

આખું ઘર જોરથી ગોળ ગોળ ફરીને એની પર તૂટી પડ્યું. એ કાટમાળ નીચે દબાઈ ગઈ હોય એમ થાસ તૂટવા લાગ્યો. ઇન્સોકરે એનો હાથ પકડી સીફ્ટમાં બેસાડી.

— જી, આપકે હસબન્ડ કી હી બાત કરતા હું વો આપની ગર્લફ્રેન્ડ કે સાથ સલોની જેતપુરવાલા, જાનતી હો આપ ? ... નામ સૂના હૈ ? તભી ગુરેલોગને ઘેર લિયા. દોનોને કીમતી

ચીજેં દે દી. ફિર જબ સલોની કી છેડતી કી તબ વિનમય બીચ મેં પરે... સલોની કી ચીબેં... મેં ડચ્છી પર ચાઉન્ડ લે રહ્યા થા. આજકાલ પ્રેમીઓ કો લૂંટનેવાલી ગંગા... વેરી ઓફિવ યુ નો... જબ હમ લોગ પહુંચે તો ગુરેલોગ ને આપકા હસબન્ડ કો... બાપ ઘ ટાઇમ હમ દોનોં કી હોસ્પિટલ લે ગયે તબ હી વાંઠા ઓલરેડી રૂડ. ઓર સલોની આઈચીયુ કૂપર હોસ્પિટલ મેં હૈ... ઉસીને ફોટો દિયા આઈડેન્ટિફિકેશન કે લિયે, આપકા ઓરેસ...

લીનાબહેને બલેથી હચમચાવી,

— અંજુબહેન, પ્લીઝ શૂટશે ચા....

એ મોં ફેરવી ગઈ.

ભલો ઇન્સોકરે કહી રહ્યો હતો,

— ઇસી લિયે આપસે પહલે અરેલે મેં બાત કરની થી. નો ફેમિલી મેમ્બર્સ. એ પૂછી બેઠી હતી.

— સલોનીને ક્યા બયાન દિયા ?

— આપકા હસબન્ડ ઓર ઉસકા પુરાના અફેર થા. રિલિજિયન અલગ. હોને કી વજહ સે ઉસકે ફાધર ને મેરેજ નહી કરને દિયા. ફાધર કી રેથ કે બાદ વો દોનોં કી રિલેશનશીપ ... થી ઇઝ પ્રોગન્ટ.

રવર્વની અધિકારી દેવી ગિલે આકાશમાંથી નીચે ફેંકાઈ ગઈ. ધરતીથીયે નીચે. ગિરે ગિરે. પાતાળથીયે ગિરે...

— આઈ એમ સોશી મેમ. વી આર ઓલ્સો લુમન બીઠેંઠયા અફેર ઓર મર્ડર. મેં ઇતના કર સકતા હૂં મિડીયા સે નામ ફૂર રખૂંગા. અભી આપ યા કોઈ ઓફિશલ આઈડેન્ટિફિકેશન કે લિયે આ જાય તો, બોડી પોસ્ટમોર્ટમ કે લિયે... યુ સી...

સખત ચક્કર આવતા હતો. એણે લીનાબહેનનો હાથ પકડી લીધો.

— મારું માનો અંજુબહેન. રડી લો. હેયું બાલી કચી લ્યો.

બાપુજી ગિડી ગયા હતા. અને ખૂણામાં બેસી ઝેં નમઃ શિવાયનો જાપ જપી રહ્યા હતા. ચાત ઊતરતી હતી. સગાંવહાલાંઓ, મિત્રો આવવા લાગ્યાં હતાં. ઘરબહારની પરસાળ આખી ભરાઈ ગઈ હતી. અરેરાટી થઈ ગઈ હતી. સૌને સંકેશો આવ્યો, નીચે નનામીનો સામાન આવી ગયો હતો. આ ઓરડો ખાલી કરવાનો હતો. હવે શબને નવસવી તૈયાચી કરવાનું હતું.

એને હાથ પકડી કાકી બેડરૂમમાં લાવ્યાં અને બેસાડી. રચીઓથી ઓરડામાં ભીડ થઈ ગઈ.

બસ, હવે એના વિનમયની આખરી વિકાસ ?

એનો વિનમય ? એ ક્યારે એનો હતો ? સલોનીનું નામ ધારકાર છૂટાની જેમ છાતીમાં વારંવાર હૂલાતું રહ્યું. હવે સલોની નામનો જીવલેણ જખમ સકાકાળ છાતી પર રહેશે.

સલોની તો કંઈવેજકાળની એક નાકાનિયત. દરિયાકિનારે લાગેલું ઘડીક માટે નામ. અત્યારે એવું હસવું આવે છે ! તું તો મારી હૃદય પર કોતરાયેલી કવિતા.

વિનમયે કહેલું અને એને આસ્થોષમાં લઈ લીધેલી. એ સાંજે દરિયાના ઊછળતાં મોજાંની સાક્ષીએ કહેલી એ વાત, ઓટમાં દરિયાએ કાંઠે ફેંકી દીધેલી સરેલી વાત એના પગ પાસે આવી પડી હતી.

તો એ જ્યારે મિટિંગની વાત કરતો, ટ્રાવેલિંગ પર જતો, રવિવારે ઇમ્પોર્ટન્ટ એપોઇન્ટમેન્ટ પર જતો ત્યારે સત્તોની સાથે....

શાસ્ત્ર કુંધાઈ ગયો. જાણે હંમણાં જ એ ઢળી પડશે. ચિન્મયના ગુણગાન ગાતાં લોકીની સામે, અત્યારે જ ચીસો પાડી કહી દેવું કે ચિન્મય રામ નહોતો, બુઝાવી નાંખો દીવો. ફંફી દો ફૂલોને બાસીબહાર. એ સામાન્ય માણસથી વે બદલતર હતો. એણે માસી, સ્વજનોની લાગણીઓ સાથે, જીવન સાથે રમત કરી હતી. ભયંકર છેતરવિંડીનો ખેલ કર્યો હતો. મૃત્યુ પામીનેય એનો અંશ જીવતો રહેવાનો હતો, પણ એના જીવનના પરિવર્તન બહાર. નિરંતર નામ, ઘટના, સ્મૃતિ છાલી પર ઘા કરતા જ રહેશે. કદી ન રુઝાતો ઘા લઈ અશ્વત્થામાની જેમ એ જીવશે.

શા માટે ? કયા અપરાધની ભયંકર સજા એ પોતે ભોગવે ? કહી દે હંમણાં જ સૌને. છડું કરી દે એ કુત્સિત સત્ય જે ચિન્મયે સૌથી છુપાવીને રાખ્યું હતું.

બહારના ઓરડામાં ઝાપાટાલેર તેયાસીઓ પૂરી થવા આવી હતી. કાકી... શાલ ક્યા છે ? અરે ભઈ ! આ ગંગાજળની લોટી કોઈ ખોલી લો ને ! બાપુજીને કોઈ સંભાળો, અરે ! અરે ! ચોર્નિટ્ટેટની ગોળી જાભ નીચે મૂકી દઈએ તો ? ક્યાંક હાઈ એટેક... આર્ધનને છેલ્લા દર્શન માટે લાવવો છે ? ના હાં ! છોકરું હેબતાઈ જાય...

ક્યાંક ઊભા ન થઈ જવાય એ ૩૨થી અંજુએ પુરશીના હેન્ડલ સંખત પકડી રાખ્યા હતા. સત્યનો ભયંકર કુરૂપ ચહેરો જોઈ બાપુજી છળી નહીં જાય ? કુશ જીરવી શકશે ? આવાડો માટો બોજ ઊંચકી એ લોકો શી રીતે જીવી શકશે ? એ ભમ તો એમના જીવનનો પાથો અને ચાલક બળ હતું. અને આર્ધન ! સાવ નાનો કુમળો છોડ. એના મૂળમાં શું સતત પિતા નામનું વિષ ઘોળાતું રહેશે ? પછી ક્યાં ફૂલવાનું કે ફળવાનું ?

ના. ચિન્મય એ લોકોનાં મનમાં રામ બની જીવશે. પોતે એને જિવાડશે.

લીનાબહેન અને કાકી હાથ પકડી એને બહારના ઓરડામાં લાઈ ગયા. ઓરડાની વચ્ચે ચિન્મયનો મૂતદેહ હતો. ફૂલોથી ઢંકાયેલો. કપાળો ચંદનનો લેપ અને આરબતીની મહેકતી ધૂમ્મસોર. એક પછી એક સ્વજનો, મિત્રો મૂતદેહને પ્રદક્ષિણા કરી હાર પહેરાવતા પગ લાગતા હતા. કોઈએ અંજનાના હાથમાં હાર આપ્યો. બધાંની આંખોમાં આંસુ હતું.

બસ, હવે ચિરવિદાય.

દેહયને મુક્તિમાં પકડી એ ટોર ટોર પતિના ફૂલો - કંકુબાબીલભયાર્થા મૂતદેહને જોઈ રહી. લીનાબહેને એનો હાથ પકડી શબની પ્રદક્ષિણા કરાવી. આંખે છેડો દાબતાં કાકીથી રડી પડાવું.

— અરેરે ! આવાડી ઉમરમાં રંડાપો ! ભગવાન તારે ઘેર ન્યાય છે કે નહીં ? બેટા, આ બધાંયને સંભાળવાની જવાબદારી હવે તારી છે. કેવી જીવનભરની તપશ્ચર્યા !

બધાં કૂડાળું વળી ઊભાં હતાં. લીનાબહેનનો હાથ સજ્જડ પકડી અંજનાએ પતિના મૂતદેહને હાર પહેરાવ્યો. કોઈએ એને નમાવી ચિન્મયના પગે માથું મુકાવ્યું.

અને અંજના લીનાબહેનને ખભે માથું મૂકી ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી પડી.

આસ્વાદ

કાવ્યસૌંદર્યનો વિલંબિત આવિષ્કાર

વિનોદ જોશી

ઊભા છે પ્રાર્થનાઓ, બેઠકડું ઈશ્વરો છે, આ બેની વચ્ચે કાચમ મંદિરનો મયો છે, મયદાનવે રચેલી ક્ષણમાં ડૂબી મયો તે, મરજીવો સાચાં મુગજળ કરતાંય છીછરો છે; પોથીનાં શુભ પર્ણો તો નિષ્કલંક છે પણ, શાહીમાં જઈ બૂરેલો પડછાયો માંજરો છે; દમયંતી, મત્સ્ય જીવતાં કરવાં તો સાવ સ્હેલાં, સારિલા બની જવાને આ હાથ બહારવરો છે; આંસુ લે આંખડીને ને આંસુ પાંખડીને, કોને પૂછું કે શાથી આ વહેરોઆંતરો છે; પોતે રિબાલી રહીને તરસ્યાને તરસ આપે, માસી ગઝલને કેવળ મરુથળનો મ્હાવરો છે.

— હરીશ મીનાશુ

કેટલાંક કાવ્યો આપણને તેમાં પ્રવેશ્યા પછી સડસડાટ પસાર થવા દેતાં નથી. અટકી અટકીને, વિલંબિત ઢબે તેમાંની વ્યંજનાઓ બૂલતી જાય છે અને આપણે તેના સૌંદર્યબોધમાં ખોવાતાં જઈએ છીએ. આ રચનાનું સ્વરૂપ આમ તો ગઝલનું છે. પણ તેમાં કવિનો આધુનિક સ્પર્શ તરત વરતાય છે. ગઝલ અને કવિતાને જુદાં ગણનારાઓ સમજા લે કે ગઝલ એ કાવ્યનું જ સ્વરૂપ છે. તેમાંથી જે સિદ્ધ થાય છે તે કવિતા છે. કવિતા ગઝલ ન હોય તેવું બને પણ ગઝલમાં કવિતા હોવી જરૂરી છે. અહીં આ ગઝલને કવિતા લેખે જ આસ્વાદીએ.

મત્સ્યના અર્થાત્ પહેલા શેરમાં જ કવિએ પરસ્પર વિરોધી એવી બે રિષ્ટાતિઓ રચી દીધી છે. પ્રાર્થનાઓ ઊભી છે અને ઈશ્વરો સાડુ બેઠેલા છે. જેને પ્રાર્થના પહોંચાડવી છે તેની નિષ્ક્રિયતા અને પ્રાર્થનાઓ કરનારાઓની તત્પરતા જે સ્થાને દેખાઈ રહી છે તે સ્થાન અહીં કેન્દ્રમાં છે. અને તે છે મંદિર. 'મંદિરનો મયો છે' તેમ કહેતા કવિ પ્રાર્થનાઓ અને ઈશ્વરો બેઠેલી વિફળતાનો લાક્ષણિક સંકેત કરે છે. વળી, જે વિફળ છે તે નહીં પણ તે સિવાયનું જ કશુંક નિશાન બની જાય છે તેવો અકસ્માત પણ તેઓ ચાંધી આપે છે. હવે આ મંદિરો ન તો પ્રાર્થનાને કે ન તો ઈશ્વરને નિભાવી શકે તેવાં રહ્યાં છે. બીજી રીતે કહો તો જાણે પ્રાર્થનાઓ અને મંદિરો જ ઈશ્વરને ઘ્વસ્ત કરી રહ્યાં છે.

મયદાનવે રચેલી માયાનગરીમાં હરકોઈ ફસાઈ જાય છે. જળસ્થળનો ભેદ ન દેખાય

તેવા ઉઘાડી આંખના અંધાપાને કારણે જમીન પર પગ મૂકતો મનુષ્ય પળવારમાં પાણીમાં ડૂબી જાય છે. ડૂબી જતો એ મરજીવો તરવાની આવડત છતાં ડૂબી જાય તેથી માટી નામોશી બીજી કઈ હોઈ શકે ? પણ કવિએ તો આ નામોશીને પણ ધાર કાઢતાં કહ્યું કે એ મરજીવો સાચાં મુગજળ કરતાંય ઈછરો છે. મુગજળ કદી સાચાં હોઈ શકે નહીં. પણ જળસ્થળનો ભેદ એક મનુષ્ય ન પરખી શકે તો એને મુગજળની વિડંબના કરવાનો કોઈ હક નથી. તેથી કવિ અહીં ‘સાચાં મુગજળ’ કહી, સાચેસાચ ખોટાં છે તેવાં ઝાંઝવાંનો મહિમા વધારે છે.

કોરા સફેદ કાગળને કવિ તેના પર શબ્દો લખાય તે પહેલાંની સ્થિતિમાં નિષ્કલંક કહે છે. એવો કાગળ તો કશાય ગુનામાં નથી. પણ તેના પર જે અક્ષરો પાડે છે તે શાહીમાં જ જાણે કોઈ માંજરો પડછાયો ડૂબી ગયો હોય તેમ અક્ષરો જ કલંકિત બનીને પ્રગટે છે. કાગળની શુભતા કે પોથીની શુચિતાને ભર કરનાર એ માંજરી હિંસકતા અક્ષરે અક્ષર થકી ફેવાતી રહે છે તે સ્થિતિ દુર્નિવાર છે. ખાળી શકાય તેવી નથી.

કહે છે કે દમયંતીની હથેળીમાં સંજીવની હતી. તેમાં મૃત મસ્ત્ય મુકાતાં જ જીવતું થઈ ઊઠતું. નળરાજાએ નિયાતિની ફરતાની ઓથે દમયંતીની હથેળીમાં રહેલી સંજીવની નહીં પણ દમયંતીના પેટમાં રહેલી બુભુક્ષા અને પતિઅપરાધને જોયાં હતાં. કવિ અહીં મસ્ત્ય જીવતાં થવાની વાતને સાવ સહેલી ગણીને હાથ આપેઆપો જાણે નદી બની જવા બહારવટો બની ગયો હોવાનો હવાલો આપે છે. જે હાથ શરીરથી અળગો થઈ શકતો નથી. તે નદીની માફક વહેવા માંડે તેવી કલ્પના રોચક છે. પણ ગર્ભિત રીતે તો મસ્ત્ય જીવતાં કરવાં હોય તો હાથને સ્થિતિમાંથી ગતિમાં બદલવા જરૂરી હોવાનો સંકેત તેમાં પરેલો છે.

આંખડી અને પાંખડી જેવી પ્રાસાસ્પદ શબ્દચુતિના આશ્રયે કવિએ અનુક્રમે આંસુ અને ઝાકળને અહીં તાડ્યાં છે. આંસુમાં રહેલી ભાવોની સરખાઈ અને ઝાકળમાં રહેલી ભંગુરતા કે નશ્વરતાને સામસામાં મૂકી આપી આવા વહેરાઅંતરા અર્થાર્થ ભેદભાવના ઉત્તર ક્રોની પ્રાસંગી મેળવવા તેવો કવિને પ્રશ્ન થાય છે. આંસુ અને ઝાકળ ભેદ આમ તો એક જ સ્વરૂપમાં છે, છતાં બન્નેનાં ગોત્ર જુદાં છે. આંસુના જે કારણો હોય છે તે કદી ઝાકળનાં કારણો બની શકતાં નથી.

ગાઝલના અંતિમ શોરમાં તો કવિએ કાવ્યભાષાનો બખૂલી કસ કાઢ્યો છે. પોતાની ગાઝલ રણભૂમિમાં ઊછરી છે તેમ કહી તરસથી રિબાતી પોતાની ગાઝલની પહેલાં તેઓ ઓળખ આપે છે. અને પછી ઉમેરે છે કે પોતે અભાવોમાં હોવા છતાં જેઓ તરસ્યાં છે તેને તરસ આપવાનો ઉપકાર તો કરે છે. તરસ્યાને તરસ આપીને એમની તૃષ્ણા સંતોષવી તેવી, એરનું મારણ એર જેવી ક્ષિત્યક્ષી અહીં એકાએક પોતાની ઊંચાઈ પકડી લે છે અને આ રચનાનો મહિમા વધારી દે છે. પોતાનું રિબાતું અને છતાં પરોપકારી હોવું એ ભેઉ વાત અહીં ભાષાના સૂક્ષ્મ સંકેતો થકી ગૂંથાઈ ગઈ છે.

ગાઝલનું કાવ્યસ્વરૂપ આમ તો સરળતાનું આગાહી છે. પણ આધુનિક ગાઝલોએ આ રૂઢિને પરહરી છે. અહીં આપણને વિચારોત્તેજક, એટલી જ ગંભીર મુદ્દામાં ભાષાનો નવતર વિહાજ અનુભવવા મળશે. કવિતા આસાન છે તેટલી જ દુષ્કર પણ છે. પણ પ્રીતમદાસે ગાપું છે કે ‘માંહી પડ્યા તે મહાસુખ માણે, દેખનહારા દાઝે જો ને !’

કવિતાનો માર્ગ પણ હરિના માર્ગ જેવો જ કટિન પણ સરવાળે તો હર્ષોર્થર્થો છે.

કવિ ઉમાશંકર ‘છિન્નચિન્ન છું’ કાવ્યમાં ભાષાદરિએ કીક કીક સાહસિક બન્યા છે ને એમ કહીને કાવ્યભાષાના નવા આયામો હાંસલ કરવા માટેની અનિવાર્યતાની એમણે બળવાન રીતે તરફદારી કરી છે. ઉમાશંકરની પાસે ઊંચી કક્ષાની શબ્દસૂઝને કારણે ઊંચી કક્ષાનો શબ્દવિવેક છે. જ્યારે પ્રેરણા ને કસબ વચ્ચે મેળ કોઈક રીતે ગૂંથાઈ આવે છે ત્યારે કોઈ અનોખું – ન ધારેતું પરિણામ નીપજી આવે છે.

[‘ઉમાશંકરનો વાગ્ધૈભવ’ ખંડ : ૧]

— ચંદ્રકાન્ત શેઠ

કવિધર્મ તેમ જ સમષ્ટિધર્મ વિશેની ઉમાશંકરની સંપ્રજ્ઞતા એમના કવિત્વમંત્રે વિક્ષેપકર નાહી તો એકદરે કંઈક ભારરૂપ તો નીવડી છે. કવિ, શબ્દ દ્વારા સૌન્દર્ય-કલાનો સાહસિક રીતે જ સાધક, એણે વળી ‘સૌન્દર્યો પા’ એમ બોધ આપવો પરે ? એ પોતાને ઉદ્દલોધવા-પ્રલોધવાની ભૂમિધા જ એમના કવિ તરીકેના આંતરવ્યક્તિત્વની નિર્દેશક છે. એમની શબ્દ સાથેની આત્મીયતા કેટલીક વાર સૂક્ષ્મ રીતે વિક્ષિપ્ત થયાં કરતી હોય છે ને તેથી કવિતામાં ‘વિગ્નિતવેધાન્તર’ એવી એકાગ્રતાને કારણે કવિચેતનાનો જેટલો ઉછાળ આવવો જોઈએ તેટલો આવતો નથી. ‘કવિજીવન અરેરે શું ઉપજીવન ?’ – એ પ્રશ્ન એમને પાછળથી થયો; કેમ થયો ? ઉમાશંકરની શબ્દોપાસના સાચી છે, પણ અનન્ય છે ? એમના ચિત્તે સ્વાતંત્ર્ય સમયે પ્રણયાનુભવવેળાએ, સ્વાતંત્ર્ય પછીના રાષ્ટ્રનિર્માણના સમયે કવિધર્મ અને જીવનધર્મ વચ્ચે ભાવદ્રિધા (‘ઓષ્ટિવલેન્સ’) અનુભવી છે તે આ સંકલ્પે સૂચક છે.

[‘ઉમાશંકરનો વાગ્ધૈભવ’ ખંડ : ૧]

— ચંદ્રકાન્ત શેઠ

સામીક્ષા/અંશવાવલોકન

દેડકીનું બચ્ચું અને વિમાન | શ્રદ્ધા ત્રિવેદી

દેડકીનું બચ્ચું અને વિમાન : પુષ્પા અંતરાણી, આર.આર. શેઠની કું, ૨૦૦૭, પૃ. ૫૬, રૂ. ૩૫૫

ગુજરાતી બાલસાહિત્યમાં હોલ્દા દસકામાં ઘણી નવી કલ્પના આવી છે ને આ કલ્પનોને લીધે બાલસાહિત્યમાં નવી રોનક આવી છે. તેમાંય ઘણી લેખિકાઓએ મૌલિક સાહિત્ય આપ્યું છે. કુટુંબનાં જ બાળકોની રોજની વાર્તાની માંગણી એ મોટેભાગે નવા વાર્તાસર્જનનું મહત્ત્વનું પરિબળ છે. બાળકોને નજર સમક્ષ ઊછરતાં જોવાથી, તેમના માનસને સંતોષે અને તેમના વ્યક્તિત્વને સુંદર ઘાટ મળે તેવી સાહજ ભાવનાથી આ વાર્તાઓ વધુ જીવંત બને છે. આવી જીવંતતાનો અને તાજગીનો અનુભવ પુષ્પા અંતરાણીના બાલકથાસંગ્રહ દેડકીનું બચ્ચું અને વિમાનમાં સુપેરે અનુભવાય છે. સંગ્રહ તો બહુ નાનકડો છે. નવ જ વાર્તા અને ૫૬ જ પાનાં. પણ રૂપકડો છે ને બાળકો માટે તો ગોળનો ગોડવો છે. આ સંગ્રહની વાર્તાઓ તેમને ગમે જ તેવી છે. બાળકની મનોશુષ્કિની લેખિકાને પૂરી જાણકારી છે તેવું આ વાર્તાઓ પ્રતીત કરાવે છે. બાળકોની કલ્પનાઓ અહીં ચરિતાર્થ થાય છે. બાળકો માટે તો બહુ જ જીવંત છે. અને જડ-ચેતન, પશુ-પંખી-માણસ એવો કોઈ ભેદ હોતો જ નથી. તેથી જ દેડકીનાં બચ્ચાંની ઇચ્છાની પણ તેમને ખબર પડે ને તેની ઇચ્છા પૂરી પણ થાય. દેડકીના બચ્ચાંએ વિમાન જોવું ને સ્વાભાવિક છે કે તેને તેમાં બેસવાનું મન થયું. લેખિકાએ 'દેડકીમમ્મી' શબ્દ વાપરીને માતા-બાળકની ભાવનાને સરસ જીવંત રૂપ આપ્યું છે. વાર્તા નાની છે પણ તેની ખિલાવટ-માંડણી-રજૂઆત સરસ છે. માત્ર આ વાર્તા પૂરતું જ નહીં, અહીંની બધી વાર્તાઓ નિરૂપણશૈલીએ સુંદર રીતે વિકસતી જાય છે ને શુદ્ધ સાચી બાલકથા બની રહે છે. દેડકીના બચ્ચાંએ વિમાન જોવું ને પછી તેમાં બેસવાની હઠ કરી. બચ્ચું તો જોરજોરેથી રડવા લાગ્યું. દેડકીમમ્મીએ તો બહુ સમજાવ્યું પણ એ તો રડ્યા જ કરે. પછી તો દેડકીમમ્મીએ બકરી, ગાય, ઘોડો, વાંકરો બધાંને પૂછ્યું પણ બધાંએ એની ટેકડી ઉઠાડી ને કહ્યું કે દેડકીનું બચ્ચું વિમાનમાં બેસી ના શકે. પણ બાલકથામાં તો દેડકીનું બચ્ચું વિમાનમાં બેસવું જ જોઈએ. સાચા નહીં તો આભાષી વિમાનમાં તેને બેસાડીને આનંદ તો કરાવવો જ પડે. તેથી 'ગૂન... ગૂન... ગૂન...' કરતા ભમરાભાઈનો અવાજ સાંભળી બચ્ચાને થયું કે આ તો વિમાનનો અવાજ છે ! તે તો શાંત થઈ ગયું ચાલક દેડકીમમ્મીએ તરત ભમરાને રોકીને કહ્યું : 'તું વિમાન બન ને મારા બચ્ચાને ફેરવ. એને વિમાનમાં બેઠાનો આનંદ થશે.' પણ ભમરો પહેલાં તો હરથો પણ પછી તેણે સામે એક માંગણી કરી કે જો તે વિમાન બની બચ્ચાને ફેરવે તો દેડકીએ પણ વરસાદી રાતે જાગતાં રહીને અવાજ કરવાનો જેથી તેને બીક ન લાગે. દેડકીમમ્મી તો બચ્ચાની ખુશી માટે આ કરવા તૈયાર થઈ. ભમરાઓ પછી દેડકીના બચ્ચાને પીઠ પર બેસાડ્યું. (અહીં મોટાઓને થાય કે બચ્ચું

બેસી કેમનું શકે ? ભમરાની પીઠ કંઈ ઓટલી મોટી હોતી નથી. પણ બાળક માટે આવી કોઈ અવલોક હોતી નથી. તેને તો રડતું બચ્ચું ભમરાના તો ભમરાના વિમાનમાં બેસે ને ખુશ થાય તે જ ગમે. તેમાં જ તે શબ્દ. બાળકની દૃષ્ટિએ ભમરો તો શું, એનાથી કોઈ નાનું જેવું હોય તોય દેડકીનું રડતું બચ્ચું તેના પર બેસી શકે. એ જ તો બાળકમનસની આનંદશુષ્ટિનું રહસ્ય છે.) ગોળ-ગોળ, આમ-તેમ ફેરવ્યું, કેટલાંય ચક્કર લગાવ્યાં ને પછી બચ્ચાને નીચે ઉતાર્યું. તો બચ્ચું બોલ્યું : 'મા, મા, મને વિમાનમાં બેસવાની બહુ મજા આવી.' બચ્ચુંય ખુશ, દેડકીમમ્મીયે ખુશ ને બાળક પણ ખુશ ! પછી ભમરાઓ કહેવું તેમ દેડકીમમ્મીએ વરસાદી રાતે 'સૂઈ સૂઈ' કરવાનું શરૂ કર્યું. માતા પોતાના સંતાનની ખુશાલી માટે કેરકેટલું સાહે છે તે પણ જોઈ શકાય છે ! 'ખિલ્લી વાઘ તણી માચી' એ વાર્તામાં ખિલ્લી ધિલાડીની ચાતુર્યદર્શિ બાળકને આનંદ પમાડે છે. પોતે શહેરમાં રહી તેથી નાની રહી ને પોતાની બહેન જંગલમાં ગઈ તેથી પડછંદ થઈ એમ કહી, પોતે વાઘની માચી જ છે ને છતાંય સાવ સૂકવી છે તે બતાવ્યું છે. ને વાઘ તે સાચું માની લે છે. 'ખિચારો કાગડો !' તેના અંતને કારણે ખાસ ધ્યાનપાત્ર છે. નાનકડું કુરકુરિયું કાગડાને તેને મોઢે જ તે કાણો છે તે કહેવડાવવા જે ચાગડો રવો છે તેમાં જ વાર્તાની મજા છે. કાગડો તેને ખાડમાં પાડે છે. પણ ત્યાં રહ્યો રહ્યો તે કહે છે : 'કાગડાભાઈ, જો તમે મને બહાર નહીં કાઢો તો હું ખાડમાંથી જ બૂમો પાડીશ કે હું તમને કાણો કહેતો હતો તેથી તમે મને આ ખાડમાં નાંખી દીધું છે.' આમ કાગડાને બધી રીતે હરાવ કરે છે. અંતે કાગડો શરમનો માર્યો ઊંડી જાય છે. નાનકડા કુરકુરિયાની નિર્દોષતાભરી આ મજાક મસ્તી વારાકને પણ આનંદ કરાવે છે. 'બોહુ અને ગોહુ' એ નીહુ બકરીના બચ્ચાં છે. ગોહુ પોતાની બુદ્ધિથી બંડુ શિયાળને ભોંચરામાં પૂરી દે છે તેની ચાતુરીપૂર્ણ સરસ વાર્તા છે. 'વરાળ બની મોતી' ને વિશ્વાનકથા કહી શકાય. વરાળમાંથી વાઢળ થઈ, અંતે વરસાદના પાણી રૂપે તે નીચે આવે છે આ હકીકતને ઈલાની મોતીની માળા સાથે સરસ રીતે સાંકળી છે. ઊંડળતા પાણીની વરાળ રડતી ઈલાને બોલાવે ને પોતાનેય મોતી બનવું છે તેવું જણાવે. વરાળ મોતી બનવા ભગવાનને મળવા ઉપર જાય. ને અંતે વરસાદના પાણી રૂપે મોતી બની પાછી આવે. વૈજ્ઞાનિક તથ્યને સરસ કલ્પનાકથા રૂપે મૂકી આપ્યું છે. 'સસલું અને લોમડી'માં સજ્જનતાનો સ્પર્શ દુર્જનને પણ સજ્જન બનાવે છે તે દર્શાવવાની સાથે, સજ્જને દુર્જનથી ચેતતા રહેવું અને દુર્જનની મૈત્રી ન કરવી તે સત્ય બહુ ભાવાત્મક રીતે સમજાવ્યું છે. સસલું પોતાની પવિત્ર મૈત્રીભાવનાથી દુષ્ટ લોમડીમાં પરિવર્તન તો લાવે છે પણ 'આપણે ફરીથી જેવાં હતાં તેવાં જ ભાઈબંધ ન થઈ શકીએ' - તેમ માને છે ને તેથી લોમડી સાથેના મૈત્રીસંબંધનો અંત લાવે છે. આ વાર્તા બાળકને વ્યવહારજીવંતમાં કેવું વર્તવું જોઈએ તેની સુંદર શીખ આપે છે. 'ફૂલકડાં ફૂલકડાં કબૂતરો' સાપને બચાવે છે અને એ રીતે નાનાંઓ પણ મોટાંઓને કેવી મદદ કરી શકે છે તે દર્શાવ્યું છે. આમ જ નાનાંને તે નાનાં છે એમ ગણી હસી ન કાઢવા, મોટાં હોવાના ગર્વથી દૂર રહેવું - વગેરે બાબતો આ વાર્તા સરસ રીતે સમજાવે છે. 'આગાહીટમાં સવારી'માં દિલ્હિભાઈ પોતાનાં રમકડાંને પાણી ભરેલા ટબ રૂપી દરિયામાં કાગળની હોડી રૂપી સ્તંભરમાં સાહેલ કરાવે છે. તેનું આલોખન ખૂબ જીવંત છે. રમકડાં પણ અહીં ખુશાલી વ્યક્ત કરે છે. આમ બાળક માટે જડ-ચેતનનો કોઈ ભેદ નથી હોતો

ને રમકડાંના આનંદમાં તે પોતાનો આનંદ માણી શકે છે તે બહુ સરસ રીતે વ્યક્ત કર્યું છે. ને અંતે ‘હું પણ માટી થઈશ ત્યારે માટી સાચી આભોલોટમાં ભેસીશ અને માટી દરિયામાં ફરીશ’ – એવી જે ઇચ્છા વ્યક્ત કરે છે તે પૂરી થશે જ એમ વાચક પણ ઇચ્છે તેવી તેની રજૂઆત છે. ‘ઓહન, ટોમી અને મીડુ’ – પશુ-પંખી ને બાળકની એક રસભરી મૈત્રીકથા છે. ત્રણેય કેવાં એકબીજાનાં સુખદુઃખમાં સાક્ષી થાય છે તે બહુ હૃદયસ્પર્શી રીતે રજૂ થયું છે.

આ સંગ્રહના કથાનકો તો સરસ છે જ, ભાષા પણ સંપૂર્ણ બાદભોગ્ય છે. ઉ. ત. એક હની બિલ્લી. એનું નામ ચિલ્લી. ચિલ્લી ફરવાની જબરી શોખીન. દિવસ ઊંચો ને ફરવા નીકળી પડે. આમો દિવસ ફર્યા જ કરે’ (પૃ. ૭); ‘એ જોતાં જ બિલાડો એટલો બધો ડરી ગયો કે એની પૂંછડી ફૂલીને જાડી થઈ ગઈ. એ તો આગળપાછળ જોવા વગર જીવ બચાવવા ભાગ્યો.’ (પૃ. ૪૨). આમ આ સંગ્રહ કથાનક, રજૂઆત, ભાષા એમ બધી રીતે સુંદર સંગ્રહ છે. બાળકોને જરૂર તે ગમશે.

જાગૃતિ અને જાગૃતિક ચેતનાનો પરિચય આપતા વિવક્ષણ નિબંધો

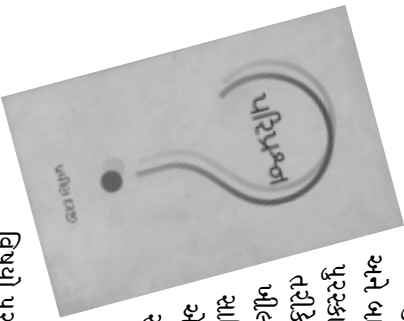
ડૉ. ઈલિયાસ આમલી

‘પરિચય’ : લે. પ્રવીણ દરજી (નિબંધસંગ્રહ), ૨ન્નાઈ પ્રકાશન, પ્ર.આ. ૨૦૦૫

કવિતા, વિવેચન, સંશોધન, અનુવાદ, શિક્ષણ, હારસ્ય, ભ્રમણવૃત્ત અને બાળસાહિત્ય જેવાં ક્ષેત્રોમાં માતબર પ્રદાન કરી ચૂકેલા પ્રવીણ દરજી પુસ્તકારાણા – પોંખાયા અને પ્રજાપ્રિયતા પાન્યા હોય તો તે નિબંધકાર તરીકે. એમની ગરવી ચિંતનશીલ પ્રતિભા સૌથી વધુ નિબંધના સ્વરૂપમાં ખીલી અને ખૂલી છે. ‘વેણુરવ’ અને ‘દર્ભાકુર’ નિબંધસંગ્રહો ગુજરાતી સાહિત્યના અપૂર્વ નિબંધસંગ્રહો તરીકે પોંખાયા છે. ‘પરિચય’ પણ એ જ શ્રેણીમાં મૂકી શકાય એવો નિબંધસંગ્રહ છે. ભૂમિકામાં લેખકે સ્વયં સ્પષ્ટ કર્યું છે કે, ‘આ લલિત-નિબંધો નથી, અહીં ચિંતનવ્યાવિત ગીર્ષિ અને ગીર્ષિવ્યાવિત ચિંતનનું મિશ્રણ છે.’

વિષયો પર લેખારોલા નિબંધો સાંપડે છે. ૩૨ નિબંધોમાં ગુન્ટર ગ્રાસ, ડિકન્સ અને દેવદાસ (નવી) ફિલ્મ નિષિતે શરદચંદ્ર જેવા સાહિત્યકાર અને તેમના સૃજન-ચિંતનની મીમાંસા પણ છે. આ બધા જ નિબંધોમાંથી લેખકનું જાગૃતિક અને જાગૃત વ્યક્તિત્વ તો પ્રગટ થાય જ છે. સાચો ‘લોકસ’ સર્જક પોતાની આસપાસની સામ્યત ઘટનાઓ વિશે કેટલો સભાન, સજાગ અને ચિંતિત હોય છે તેની પ્રતીત પણ સમસૌચિક સંબંધોના ચિત્રણવાળી હિન્દી ફિલ્મ ‘ગલ્ફેન્ડ’ વિશે લેખારોલા ચિંતનસભર નિબંધમાંથી સાંપડે છે.

સંગ્રહમાં સૌથી વધારે રસપ્રદ છે રમણભલ્લિ, બુદ્ધ અને મહાવીર, કૃષ્ણ અને રામ, રજનીશ તથા વિદુરજી વિશેના નિબંધો. પ્રાચીન ભારતીય સંસ્કૃતિથી લઈને રજનીશ જેવા

પૂર્ણ આધુનિક – ક્રાંતિકારી મહાત્મા જેવાની વિચારધારા, તેની સામ્યત ઉપાદેયતા અને તેમના વિચારોમાંથી પ્રગટતી નિતાંત ભારતીયતા વિશે લેખકે કેટલી ગવેષણા તેમને વિદગ્ધ સર્જક અને પૂર્વસૃષ્ટિઓના વિચારોનું વહન-જતન કરી જાણતા સંગ્રહ કલાકાર તરીકે ઉપસાવી આપે છે. વિશ્વભરની સંસ્કૃતિઓમાં સૌથી પ્રાચીન અને મોખરાની ગણાતી ભારતીય સંસ્કૃતિના ધુરાવાહરીની વિચારધારાએ વિશ્વને દિશાકર્શન આપ્યું છે. તે પરત્વે આપણને પુનઃ સભાન કરતા આ સર્જક આ મહાત્માઓના સિદ્ધાંતો અને સમ્યત્વયોને નિર્ભર ઢબે આપણા સુધી પહોંચાડી આપે છે અને તેમની પ્રજ્ઞા પ્રત્યે ઈંજિત કરી લલિતનિબંધના સ્વરૂપની સીમાઓમાં બદ્ધ રહીને પણ ગિર્ષિ-ચિંતનનું રસાયન રચી આપે છે.

લલિતનિબંધ મૂલતઃ આત્મનોપદી સ્વરૂપ હોવા છતાં લેખક જ્યાં પ્રથમ પુરૂષ એકવચનમાં ગોષ્ટિ કરે છે ત્યાં તેમનો ‘હું’ બહુવા ગૌણભાવે સર્વશ કથનની ભૂમિકાએ જ રહ્યો છે, તેથી અખરતો નથી. સ્વરૂપ પરત્વેની આ સભાનતા લેખકના પ્રધાનગૌણવિવેકનો પરિચય આપે છે. ઉદાહરણ જોઈએ :

“સવાર પડે છે અને કેલેન્ડરનું એક પતું ફાડું છું. મન ગણતરી કરે છે આ મહિનાનો એક દિવસ ઓછો થયો. આજે એક નવા દિવસનો ઉદય થયો. બસ આનું દરરોજ એકધારું બન્યા કરે છે. ક્યાંક જવાનું હોય, કશોક દિવસ નક્કી કરવાનો હોય ત્યારે પણ નજર પેલા કેલેન્ડર પાસે પડેલી જાય છે. એમ દિવસ, માસ, વર્ષ, વર્ષો પસાર થતાં જાય છે. આને આપણે ‘સમય’ જેવું નામ આપી દઈએ છીએ, જે સમયને હું સ્પર્શી શકતો નથી, જે સમયને હું નિહાળી શકતો નથી અને છતાં એ સમય વિશે વારંવાર વાત કરવાનું બને છે. એનાં અમૂર્ત રૂપને પામવા નવાનવા પ્રયત્નો કરતો રહું છું. છતાં જુઓને, સમય તો દૂર, દૂર જ લાગે છે. જેટલો એને પ્રત્યક્ષ કરવા મથું છું એટલો એ અપ્રત્યક્ષ બનતો જાય છે. ધીરેથી ક્ષણને આપણે ‘ભૂતકાળ’નું નામ આપી દીધું, ક્રિયા થઈ રહી હોય એ ક્ષણને આપણે ‘વર્તમાન’ તરીકે ઓળખીએ છીએ અને થનાર ક્ષણને, આવનાર ક્ષણને ‘ભવિષ્યકાળ’નું લેખક માટી દઈએ છીએ. છતાં સમયને આવા ખાનામાં બંધી શકાય ખરો ? સમયની આ રીતે ઓળખ આપી શકાય ખરી ? આ કે એવા પ્રશ્નો થયા જ કરે છે. સમય પોતે જ શું એક મહાપ્રશ્ન નથી.” (પૃ. ૧૦)

જોઈ શકાશે કે અહીં લેખક વ્યક્તિગત વાત કરતા હોવા છતાં આ સમય પરિચયોષમાંથી ‘લેખક’ કે લેખકનો ‘હું’ (દુગ્ગ) નહીં પણ સમયની મહત્તા અને મહત્ત્વ જ ઉજગાર થાય છે. લેખકની નિરૂપણશૈલીની આ વિશેષતા છે.

વિશ્વસાહિત્યનાં લેખકનાં અભ્યાસ, પરિશીલન અને વાચનનો પરિચય ‘ગુન્ટર ગ્રાસ અને માતલ’ ‘વસંતલક્ષ્મી ડિકન્સ’ અને ‘ઓ દેવદાસ !’ નિબંધોમાંથી મળી રહે છે. વિશ્વસાહિત્ય અને ભારતીય સાહિત્યના મહાનતમ સર્જકોની કૃતિ અને વ્યક્તિત્વથી લેખક જે રીતે આપણને રૂબરૂ કરાવે છે તે પણ રસપ્રદ છે. ગુન્ટર ગ્રાસની ‘ધ ટીન ડ્રમ’ નવલકથાનો લેખક થોડાં જ વાક્યોમાં પરિચય કરાવે છે ત્યારે દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધની વિભાષિકા અને નાઝી-યહૂદી સંઘર્ષનો રક્તરંજિત ઈતિહાસ ભાવકના ચક્ષુ સમસાર થઈ જાય છે. એ જ રીતે ‘દેવદાસ’ ફિલ્મ નિષિતે લેખક શરદબાબુના સાહિત્યનો અછડતો પરિચય કરાવી દેવદાસને નિષ્ફળ પ્રેમના પ્રતીક તરીકે સ્થાપે છે. અને દેવદાસની જેમ જ રઝાળપાટભર્યું

અસિર, અજંપાભરતું જીવન જીવી ગયેલા શરદભાષુના વ્યક્તિત્વનો પણ પરિચય આપે છે. અંબ્રોજ નવલકથાકાર ચાર્લ્સ ડિકન્સ અને તેમના વ્યક્તિત્વનો પરિચય આપતા 'વસંતધર્મી ડિકન્સ' નિબંધમાં ડિકન્સની અતિપ્રસિદ્ધ નવલકથાઓ વિશે લેખક સંક્ષિપ્તમાં પણ રસપ્રદ વાત કરી છે.

અહીં નંદરબાર, પુણે અને કેદાર જેવાં સ્થળોનાં યાત્રાવૃત્તો પણ છે પરંતુ તે કેવળ પ્રવાસનવર્ણન નથી. પુણેની યાત્રા નિમિત્તે લેખક મહાન ચિંતક રજનીશ વિશે ચિંતન વ્યક્ત કરે છે તો 'કેદારમાં ગાળેલી રાત્રિ' નિબંધમાં વ્યક્તિગત અનુભવ, આસ્થા, આધ્યાત્મિકતા ઇત્યાદિનું આલેખન છે. 'નંદરબારના ચોક વચાળે' નિબંધમાં મહારાષ્ટ્રના આ નાના નગરના ગુજરાતી સમાજ વિશે અને ૧૯૪૨ની લડતમાં શહીદ થયેલા ગુજરાતી તરુણો વિશે વાત કરતા લેખક આજના ભષ્ટ નેતાઓ અને નિકૃષ્ટ રાજનીતિને કારણે તથા વ્યથા અનુભવીને આવા નવલોચિત્રઓના બહિષ્કારને એળે ગયા હોવાની લાગણી અનુભવે છે.

વિષયવૈવિધ્ય ઉપરાંત આ નિબંધોની બીજી વિશેષતા છે લાઘવ. સામાન્યતઃ નિબંધને કોઈ સુસ્પષ્ટ સીમાબદ્ધતા નથી, પરિણામે આ સ્વરૂપની કૃતિનો વિસ્તાર-પ્રસ્તાર લેખકના ઔચિત્યભાન અને વિવેકશાન પર આધારિત હોય છે. આ સ્વરૂપ પર હથેલી મેળવી ચૂકેલા પ્રવીણ દરજ્જા કથ્ય વિષયને સંક્ષિપ્તમાં, સંકેતભાસ્યક રીતે અને રસપ્રદ ઢબે નિરૂપવાનો કસબ જાણે છે, તેથી જ સંગ્રહના બધા નિબંધો રસપ્રદ, સુચારુ અને વિચારપરોક્ બન્યાં છે.

આ નિબંધોમાંથી પ્રવીણ દરજ્જાની સાંપ્રત ઘટનાઓ અને જિવાતા જીવન વિશેની જાગૃતિનો અને તેમની જાગૃતિક ચેતનાનો પરિચય સાંપડે છે.

માસૂમ હવાનાં ચીંથરાં | અશોક ચાવડા

માસૂમ હવાના મિસરા : સં. અંકિત ત્રિવેદી, પ્રકાશક : નવભારત સાહિત્ય મંદિર, પ્ર.આ. ૨૦૦૬, ડિ. ૩. ૧૫૦. પુ. ૧૮૧, કાઉન સાઇઝ, પાકું પૂઠું.

આજકાલ સંપાદન એટલે અન્યની ગુણવત્તાને એકી કરી પોતાની આણખાવડતને છુપાવવી.' મોટા ભાગના સંપાદકો કવિ હયાત હોવા છતાં કવિને પૂછવાનો વિવેક નથી જાળવતા અને પોતાની સ્મરણશક્તિને ખપમાં લગાડે છે. સંપાદન વર્ષો સુધી યાદ રહે છે અને સંપાદનમાં રહેલી ભૂલોય પણ.

નવી ગઝલની આબોહવા 'માસૂમ હવાના મિસરા' આરું જ એક સંપાદન છે. પુસ્તકની ડિઝાઇન, લેઆઉટ અને પ્રિન્ટિંગ ઓખને ગમે એવાં છે. બાકી ઓખને કંઈ છે અસંબધ છાપભૂલો, જોડણીદોષ અને ખેલકલ્પનો અભાવ.

પુસ્તક સંપાદનમાં ૪૫ ગઝલકારોની ૧૩૫ ગઝલો છે. સંપાદક પોતે જ 'ગીઘડતી સવારનો ધનગનાટ' અંતર્ગત નોંધે છે : 'ગુજરાતીમાં ગઝલો લખતા નવા ગઝલકારોની સંખ્યા ૪૫ જ છે એવું નથી, આ યાદીમાં ઘણાં નવાં નામો ઉમેરવાનાં રહી જાય છે અને એ બધાં જ નામોને ભવિષ્ય ઉપર છોડી દઉં છું.' જોડે ગઝલ સાથે નાતો ધરાવનાર દરેક જણ એ વાત સાથે સહમત થશે જ, પણ મારા મતે અહીં નામ ઉમેરવાનાં બાકી તો છે

જ પરંતુ કેટલાંક નામ કમી પણ કરવાનાં છે. સાવ સીધી વાત છે. અહીં સમાવેલ કેટલાક ગઝલકારો 'માસૂમ' નહીં પણ 'મેચ્હોર' છે. કહેવાનો આશય એ છે કે તેઓ 'નવા' નથી પણ 'નામી' છે; જેમ કે અમિત વ્યાસ, મકરંદ મૂસળે, વિવેક કાણે, હિતેન આનંદપરા, મુકેશ જોશી. અને આ નામ રાખવાં જ હોય તો થોડા એમની સાથેનાં નામ ઉમેરવા જોઈએ.

આમ તો આ સંપાદન નામ કમાવવાનો એક સુંદર પ્રયાસ છે, પણ આદર્શ સંપાદન તો નથી જ. હા, પ્રિન્ટિંગ અને લેઆઉટ આદર્શ અને અનુકરણયોગ્ય છે. સામાન્ય ભાવક અને વાચક જરૂર આ સંપાદનને માથે મૂકીને નાચી શકે છે, કારણ કે એને તો ૧૩૫ ગઝલ વતા ૪૫ શેર લેવાવા મળે છે. અને હા, ગઝલ વિશેનાં ૪ મજાનાં અવતરણો ય બરાં. વળી, દાદ આપવા માટે કવિનો મોબાઈલ અને પુસ્તકપ્રાપ્તિ માટે સરનામું. અહીં સમાવાયેલી લગભગ તમામ ગઝલો આસ્વાદ્ય છે એવું કારણ એ જ કે આ ૪૫ ગઝલકારોમાંના ઘણાએ ગઝલને આત્મસાત્ કરી છે અને અહીં જે સમાવાઈ નથી તેવી પણ કેટલીક ઉત્તમ ગઝલો તેમનાં પુસ્તકોમાંથી માણી શકાય છે. એક રીતે પ્રત્યેક કવિની ૩ ગઝલ અને ૧ શેર માત્ર અને માત્ર એક ટ્રેલર છે, પૂરી મજા તો અહીં અપાયેલ જે તે કવિના કલ્પસંગ્રહમાંથી મળે છે (જે સંગ્રહ ન હોય તો ટેલિફોન કે પત્રસંપર્કથી).

માસૂમ હવાના કેટલાક મમળાવવા જેવા મિસરા જોઈએ.

માસને ઇચ્છી કરી મં સાચાવી રાખ્યા હતા,

ક્યાંક આણંદમાં પ્રસંગે જો જવાનું થાય તો ! (પૃષ્ઠ ૨, અનિલ ચાવડા)

કોઈ મારા ઘર વિશે જાણે નહીં,

એટલી વીતો ચાણીને શું કરું ? (પૃષ્ઠ ૩૨, ગૌરાંગ કાંકર)

ટૂંકી ટ્યરડ વાત કબીરા,

લાંબી પડશે ચાત કબીરા. (પૃષ્ઠ ૩૫, ચંદ્રેશ મકવાણા)

કસબ સમજ શક્યું બાળક તો એની નોંધ લીધી મં,

સાભામાં ભેસનારા ખેરમાંની નોંધ ના લીધી. (પૃષ્ઠ ૮૩, નીરવ વ્યાસ)

નીરવ વ્યાસના શેરની જેમ જાણીજોઈને અહીં ગઝલના ખેરમાંના શેરની નોંધ નથી લેતો, કારણ પૂરકમર્યાદા. જોડે અહીં આ સિવાય પણ ઉત્તમ શેરોની લારમાળા છે જ. સંપાદકના શબ્દોમાં જ આ વાત કરું તો, 'અહીંયાં ક્યાંક સાદાંત ગઝલો છે, ક્યાંક ગઝલ પૂરી થયા પછી પણ ગઝલકારે બે-ત્રણ શેર લખ્યા હોત તો મજા અકબંધ રહી હોત એવું વાતવરણ છે. ક્યાંક બે-ત્રણ શેર જ આખી ગઝલને નભાવી લેતા હોય એવું પણ બને છે.'

કુખની વાત એ છે કે 'માસૂમ હવાના મિસરા'માં કેટલાય કવિઓની રચનાઓનાં ચીંથરાં ઉડાડી દેવામાં આવ્યાં છે. આની પાછળનો હેતુ સ્વયં સ્પષ્ટ છે. જે કવિઓનાં પુસ્તકો બજારમાં ઉપલબ્ધ હોય, જેમના શેર લોકજીવે રમતા હોય તેવા શેરને છંદદોષ લાગે કે ભાવદોષ લાગે એમ વિદ્યુત રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યા છે. 'છાપભૂલ'ના ઓથા હેકળ આવી મેલી રમત રમાય છે અને ભોગ બને છે એક આખી પેઢી. થોડાં ઉદાહરણોથી આ વાત

સમજાઓ :

કાંઠાઓ રોડીરોડીને જળને પૂછી રહ્યા,

પાણી ગાવું છે કોણ આ પગલાં તળાવમાં. (પૃષ્ઠ ૧૦, અશોક ચાવડા)

અહીં 'ભૂલી'ને બદલે 'પાણી' છાપાયું છે. સુણ ભાવકી, કવિઓ આને છાપભૂલ તો નહીં જ ગણે. કવિના ભાવની કતલ આને કહેવાય. તો પુષ્ક ૨૫ ઉપરની દિરાણ ચૌહાણની એક ગઝલના પ્રથમ અને ચોથા શેરમાં 'હંદલોષ અને ભાવદોષ પરાણે ઊભો કરાયો છે. કવિનાં પુસ્તક 'સ્મરણોત્સવ' સાથે સરખાવો :

બંધ ઘરની એ ઉઠાસીઓ બધી પી જાય છે;

એક કોયલ આંગણમાં રોજ ટહુકી જાય છે.

પહોંચવા તાર લગી કંઈ ચાલવું પડતું નથી,

પગલોથી માર્ગ આપોઆપ સરકી જાય છે. (પુષ્ક ૨૫, દિરાણ ચૌહાણ)

અહીં 'આંગણ'ને બદલે 'આંગણ' અને 'તારાં'ને બદલે 'તાર' છાપાયું છે. સંપાદક આને છાપભૂલ કહી છટકી શકે તેમ નથી. કારણ કે સંપાદક પોતે ગઝલપૂર્વક પોતાને ગઝલકાર ગણાવે છે, અને ગઝલકારને શબ્દકેરથી થતો આ સહજ હંદલોષ ન પકડાય તો સ્વાભાવિક રીતે તેમની ગઝલની સમજણ વિશે શંકા ઉદ્ભવે. જોકે સંપાદકની પોતાની ગઝલોમાંના હંદલોષ ઊડીને આંખે વળવે છે. જેમ કે, પુષ્ક ૧૮ પરની ગઝલમાં 'મ્યાથાઝીક' શબ્દ 'ગાલગાલ' રૂપે અને 'અધિક' 'લગાલ' રૂપે પ્રયોજાયો છે. વળી, 'અધિક' કાફિયો તો કાફિયારૂંમની તો વિશેષ કે નથી. અહીં ગઝલિયતની વાત ન કરીએ તો સારું.

હજી એક-બે દૃષ્ટાંત જોઈએ. પુષ્ક ૮૯ પરની ભરત ભટ્ટની એક ગઝલનો ચોથો શેર હંદલોષ થાય તેમ ૨૪૪ કરાયો છે અને પુષ્ક ૧૪૩ પરની સૌમ્ય જોશીની ગઝલના શેરમાં પણ છેડછાડ કરવામાં આવી છે.

એ બધા નિહંધ તમે જાહેર ન કર્યા કરો,

ઢોલ પીટીને કહી કંઈ સાપ પકડાતા હશે. (ભરત ભટ્ટ)

હેડી મૂકાશે હાથ ને લેગા થશે પછી જ,

કોશિશ જ્યાં પતે ત્યાં જ શકે થાય છે હીન્દર. (સૌમ્ય જોશી)

અહીં 'ના'ને બદલે 'ન' અને 'હેડા'ને બદલે 'હેડી' છાપાયું છે. આશ્ચર્યની વાત એ છે કે આ તમામ શેર એક યા અનેક મુશાયરાઓમાં વંચાયેલા છે, પુસ્તકોમાં છે, લોકજાળે છે અને આ શેર જ અહીં વિકૃત રીતે પ્રકાશિત થયા છે. બીજું કે આ તો જે આંખે ચઢી એ જ ભૂલ કહી, અન્ય કવિઓ સાથેની આવી છેતરાઈણી તો જે તે કવિ કહે ત્યારે જ ધ્યાનમાં આવશે.

સંપાદકનું અરુચાનું જ્ઞાન પણ સીમિત છે. 'ગણીને પાંચ કે છ બહેરોમાં કામ કરતા આજના ગઝલકારો દિશર રહીને ગતિ કરી રહ્યા છે' એવું લખનાર પ્રસ્તુત પુસ્તકના સંપાદકને જો પુષ્ક ૧૧ અને પુષ્ક ૧૩ (અશોક ચાવડા), પુષ્ક ૧૦૮ (મકરંદ મૂસળી), પુષ્ક ૧૨૭ અને પુષ્ક ૧૨૮ (વિવેક કાણે) પરની ગઝલના હંદ સમજાયા હોત તો કદાચ નવી પેઢીને આ મોંઘું ન માર્યું હોત.

પરબ ❖ ઓગસ્ટ, ૨૦૦૮

પ્રસ્તુત સંપાદન આ રીતે જોઈએ તો માત્ર બાયોરેટમાં એક પુસ્તકનું નામ ઉમેરાય તે હેતુથી જ કરવામાં આવ્યું છે, નહીં કે ગુજરાતી ગઝલની સેવા માટે - એવું આ ઉપરથી તારવી શકાય. જોકે આમાં દોષ ગઝલકારોનો ય છે. ગઝલ પ્રકાશિત કરવાના મોહમાંથી તેઓ બહાર આવશે તો જ આવાં કાચાં સંપાદનો અટકશે. તો સામા પક્ષે સંપાદકો ય ચાલાક થઈ ગયા છે. મારી પાસેથી તેમજ અન્ય ઘણા મિત્રો પાસેથી ગઝલ મગાવી મારૂંમ લવાના પહેલા મિસરા અનિલ ચાવડાએ, જે અહીં બીજે ક્યાંય નજરે નથી આવતા.

બૈર, આ તો ચાલ્યા કરે. પણ જ્યાં સુધી આવાં સંપાદનો થતાં રહેશે ત્યાં સુધી સંપાદક શિખર તરફ ગતિ કરતા રહેશે અને ગઝલનું ભાવવિષ બીણ તરફ. અંતે સહુ ગઝલકારોએ (બાસ કચીને સંપાદકોએ) પ્રાર્થનાની જેમ રોજ સ્મરવો જોઈએ તેવા વિવેક કાણેના પુષ્ક ૧૨૬ પરના એક શેરથી વિરમીએ :

જા શિખર પર પહોંચવાની જિંદ પ્રથમ તું પૂર્ણ કર,

હું ગઝલસર્જનને ક્યાં સ્પર્ધાની માફક જોઉં છું.

સુણ શ્રી,

વિનોદિની નીલકંઠ જન્મશતાબ્દી નિમિત્તે એમનાં સંતાનો, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની મદદથી વીસમી સદીની લેખિકાઓની એક યાદી તૈયાર કરે છે. જે સૂચિમાં નીચે દર્શાવેલી વિગતો સામેલ કરવામાં આવશે :

- લેખિકાનું પૂરું નામ (ઉપનામ અથવા એકથી વધારે નામે લખ્યું હોય તો તે બધાં જ નામો)
- જન્મનું વર્ષ (કિંવંત લેખિકાના અવસાનનું વર્ષ પણ લખવું)
- ગ્રંથનું શીર્ષક
- પ્રકાશનનું વર્ષ (ફક્ત ૧૯૦૧થી ૨૦૦૭ સુધીમાં પ્રકાશિત થયેલા ગ્રંથોની માહિતી આપવી)
- કૃતિનું સાહિત્યસ્વરૂપ (નવલકથા, નવલિકા, કવિતા, આત્મકથા, ચારિત્રકથા, રેખાચિત્ર, સંસ્મરણો, નિબંધ અને અન્ય)
- ગ્રંથ ગુજરાતીમાં લખાયેલો હોવો જોઈએ.

માહિતી તા. ૧૫મી ઓગસ્ટ સુધીમાં પહોંચે તેમ નીચેના સરનામે મોકલવી :

સુકુમાર પરીખ C/o. એસ. એમ. પી. એસ. કન્સલ્ટ પ્રા. લિ., ખમ્બાસા રોડ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

— સુકુમાર પરીખ

પરબ ❖ ઓગસ્ટ, ૨૦૦૮

પરિષદવૃત્ત

સંકલન : અનિલા દલાલ

૧. તા. ૨૫-૬-૨૦૦૮ – કલિલોક ટ્રસ્ટની શતાબ્દી નિમિત્તે પરિષદ ભવનમાં કાલ્પ-પઠન, આસ્વાદનો કાર્યક્રમ થયો. કવિશ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠે કવિ સુન્દરમૂની કવિતા પર મનનીય પ્રવચન કર્યું. કવિ સુન્દરમૂની પણ જન્મશતાબ્દીનું વર્ષ છે – કવિના કાલ્યોના શ્રવણશી શ્રોતાઓએ ખૂબ આનંદ અનુભવ્યો. શ્રી લીડર પરીખે કાર્યક્રમની સૂચિકા આપી, અને અંતે આભારવિધિ થઈ.

૨. પરિષદ સંચાલિત રવીન્દ્રભવનના ઉપક્રમે તા. ૨-૭-૨૦૦૮ના રોજ શ્રી અનિલા દલાલે રવીન્દ્રનાથનાં બે નાટકો પર વક્તવ્ય આપ્યું : ‘વાલ્મીકિ પ્રતિભા’ અને ‘પ્રકૃતિર પ્રતિશોધ.’ તેમણે આરંભમાં કવિ રવીન્દ્રનાથની નાટ્યપ્રવૃત્તિની ટૂંકમાં રૂપરેખા આપી નાટકકાર રવીન્દ્રનાથને ઊરદાલ્યા. પછી રવીન્દ્રનાથના આ આરંભનાં નાટકોની વાત કરી તેમાં રહેલા મર્મને ખોલી આપ્યો અને બતાવ્યું કે કેવી રીતે પછીનાં નાટકોનાં બીજા અહીં જોવા મળે છે.

૩. ગુજરાત કેળવણી પરિષદ અને સહયોગી સંસ્થાઓ – ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગુજરાતી વિશ્વકોશ, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, ગુજરાતીનો અધ્યાપક સંઘ – ના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૩-૭-૨૦૦૮ના રોજ પરિષદ ભવનમાં શ્રી નારાયણ દેસાઈના અધ્યક્ષ સ્થાને માતૃભાષાના શિક્ષણની નબળી થતી સ્થિતિમાં તેમાં સુધારણા માટે વિચારણા કરી સક્રિય થવા એક સભાનું આયોજન થયું. તેમાં માતૃભાષાના શિક્ષણની પુનઃ પ્રતિષ્ઠા માટે શિક્ષણતંત્રમાં કરવા યોગ્ય પ્રયત્નો, માતૃભાષાને સશક્ત કરવાના ઉપાયો – તાલીમ, પ્રશિક્ષણ, સંગઠન, વ્યાપ – અને માતૃભાષાના સાહિત્ય માટે પ્રેમ કેળવવાના ઉપાયો રૂપે રુચિવારતર, વાલીજાગૃતિ, શિબિરો, પરીક્ષાઓ વગેરે વિશે જૂથચર્ચાઓ થઈ. પછી એ ચર્ચાઓનાં તારણોની રજૂઆત સામાન્ય સભામાં કરવામાં આવી, સૌએ પોતાના વિચારો રજૂ કર્યાં.

૪. ૫-૭-૨૦૦૮થી તા. ૧૧-૭-૨૦૦૮ દરમિયાન પરિષદ દ્વારા સાહિત્ય-યાત્રાનું આયોજન કરવામાં આવ્યું અને સૌરાષ્ટ્રનાં જુદાં જુદાં સ્થળોએ – અમરેલી, જૂનાગઢ, પોરબંદર, જામનગર, રાજકોટ, સુરેન્દ્રનગર અને ભાવનગર – ઘણી સાહિત્યિક સંસ્થાઓ તેમજ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સાથે વાર્તાલાપો, ચર્ચાઓ યોજાયાં. આરંભનાં ત્રણ સ્થળોએ પરિષદના મુખ્યશ્રી નારાયણ દેસાઈ ઉપસ્થિત રહ્યા અને સભાઓમાં સંશોધન, વક્તવ્ય, સંગીહિતનાં આયોજન થયાં. એક અપૂર્વ અવસર બની રહ્યો. આપણી ભાષા-સાહિત્યના ચાહકોનો ઉલ્લાસ અનેરો હતો.

૫. એનીબહેન સરૈયા લીબિકા પ્રોસ્લાહન નિધિના ઉપક્રમે આ વર્ષે નિર્બંધ-સ્પર્ધાનું આયોજન થયું છે તે નિમિત્તે લીબિકાઓ અને બહેનોનું એક મિલન તા. ૧૭-૭-૨૦૦૮ના રોજ ગોવર્ધન સ્મૃતિમંદિરમાં યોજાયું. શ્રી રમેશ ૨. દેવેએ ઉપસ્થિત બહેનોને નિર્બંધ વિશે, જુદાં જુદાં રીતના – પ્રકારના નિર્બંધ વિશે સમજણ આપી, ઉદાહરણોથી વાત સ્પષ્ટ કરતા ગયા જેથી લખનારને નિર્બંધ-લેખનમાં માર્ગદર્શન મળ્યું. પછી વીસેક પ્રિન્ટ માટે નાના સ્વરૂપે Workshop જેવું ગાખ્યું જેમાં દરેકે આપેલા વિષયોમાંથી એક વિષય પર સ્વરૂપને અનુરૂપ

લેખન કરવાનું હતું. બધાંને આ સીધી અભિવ્યક્તિ કરવાનો અનુભવ ઉપકારક નીવડ્યો. ફરીથી તા. ૩૧-૭-૦૮ની સાંજે મળવાનું બધાએ નક્કી કર્યું છે. (સ્પર્ધા માટે ‘નિર્બંધ’ પરિષદની ઓફિસમાં મોકલવાની છેલ્લી તારીખ ૩૧-૮-૨૦૦૮ છે – જુલાઈ ’૦૮ના ‘પરબ’માં વિગતો આપેલી છે.)

‘ભગવાદ્ ગોમંડલ’ની ભેટ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના આજ્ઞવન સભ્ય શ્રી જયંતીલાલ નાથી તરફથી પરિષદના ચી. મં. ગ્રંથાલયને રૂ. દસ હજારની ઉંમતના ભગવાદ્ ગોમંડલના નવ ભાગોની ભેટ મળી છે. આ માટે પરિષદ વતી શ્રી જયંતીલાલે માટે કૃતજ્ઞતાની લાગણી પ્રગટ કરીએ છીએ.

મુંબઈના સમાચાર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને પ્રગાળિ મિત્રમંડળ, મુંબઈના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૩૧-૮-૦૮ના રોજ સાંજે ૫.૦૦ વાગ્યે પાઓલિયા સભાગૃહ, સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ હાઈસ્કૂલ, કાંદીવલી (વેસ્ટ) મુંબઈમાં કવિસંમેલન યોજવામાં આવ્યું છે. કવિસંમેલનમાં શ્રી દિલીપ ઝવેરી, હેમેન શાહ, ઉદયન ઠક્કર, આશા પુરોહિત, વિવેક કાણે, હિતેન આનંદપરા, ઉર્વશી પંડ્યા, મુકેશ જોષી વગેરે કવિઓ ભાગ લેશે. બાળ કલાકારો વેણીભાઈ પુરોહિત અને બાલમુકુન્દ દેવેની રચનાઓ રજૂ કરશે.

દક્ષિણગરના સાહિત્યકારો માટે ગુજરાત દર્પણ પારિતોષિક

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા દરિયાપારના સાહિત્યકારો માટે વર્ષ ૨૦૦૫-૨૦૦૬-૨૦૦૭ દરમિયાન પ્રકાશિત શ્રેષ્ઠ નવલકથાને ‘ગુજરાત દર્પણ પારિતોષિક’ એનાયત કરવામાં આવશે. આથી દરિયાપારના સાહિત્યકારોને વિનંતી કરવામાં આવે છે કે તેઓ તેમની આ સમયગાળામાં પ્રકાશિત નવલકથાની એક-એક નકલ, તા. ૩૦મી ઓગસ્ટ સુધીમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને મોકલી આપવી અને એક નકલ ગુજરાત દર્પણને મોકલી આપવી.

- ૧. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ
ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ,
અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮ (ભારત)
- ૨. ગુજરાત દર્પણ (પારિતોષિક)
સુભાષ શાહ, ૧૧૮૮, ચીન સ્ટ્રીટ,
હીંગોલીન, N.J. ૦૮૮૩૦ (U.S.A.)

– ભારતી ૨. દેવે (પ્રકાશનમંત્રી)

જ્યન્તિ દલાલ સ્મૃતિ સંઘ

જ્યન્તિ દલાલ સ્મૃતિ સંઘા નિમિત્તે રવિવાર તા. ૨૪ ઓગસ્ટના રોજ સાંજે છ વાગ્યે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ચ. વિ. પાઠક સભાગૃહમાં શ્રી પ્રવીણ પંડ્યા સાંપ્રત સંકલ્પમાં જ્યન્તિ દલાલના લેખન પર આધારિત ‘બંદાના બોલ’ (નાટ્યાત્મક પ્રસ્તુતિ) રજૂ કરશે.

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ

‘ઉડેલીને સ્વયંના સળ’નું વિમોચન ભાવનગરની શિશુવિહાર બુધસભામાં

૭ જૂનના રોજ અમેરિકાસ્થિત ગાંધકાર સુધીર પટેલના ત્રીજા ગાંધસંગ્રહ ‘ઉડેલીને સ્વયંના સળ’નું વિમોચન થયું હતું અને ૨૫ જૂનના રોજ મુકબિલ કુરેશીના મરણોત્તર ગાંધસંગ્રહ ‘આંહિલ’નું વિમોચન થયું. બંને કાર્યક્રમના અધ્યાક્ષ પ્રા. શ્રી તખ્તસિંહ પરમાર હતા.

શ્રી લાલજી કાનપરિયાને ‘કવિશ્રી રમેશ પારેખ સાહિત્યરત્ન અવોર્ડ’

ગુજરાત રાજ્યના ૪૮મા સ્થાપના દિને યોજાયેલ ‘ગુજરાત ગૌરવ દિવસ’ નિમિત્તે અમરેલી નાગરિક સહકારી બેંકે જિલ્લાની વિવિધ ક્ષેત્રની ૧૨ વ્યક્તિઓને અવોર્ડ આપીને સન્માનિત કર્યા તેમાં ‘કવિશ્રી રમેશ પારેખ સાહિત્યરત્ન અવોર્ડ’ કવિ લાલજી કાનપરિયાને એનાયત થયો હતો.

ડૉ. જયન્ત પાઠક કવિતા પુસ્તકાર

ડૉ. શ. ૨૦૦૬-૨૦૦૭માં પ્રગટ થયેલ કવિતાસંગ્રહને ડૉ. જયન્ત પાઠક કવિતા પુસ્તકાર એનાયત કરવાસંગ્રહની બે નકલ ડૉ. રેખાબહેન ડી. વટ્ટ, મંત્રી, ડૉ. જયન્ત પાઠક કવિતા પુસ્તકાર સમિતિ, એમ.ટી.બી. આર્ટ્સ કોલેજ, અઠવા લાઈન્સ, સુરત-૧ એ સરનામે મોકલવી.

શ્રી હરીશ નાગેચાના વાર્તાસંગ્રહનું લોકાર્પણ

ભવન્સ કલ્ચરલ સેન્ટર, અંધેરી-મુંબઈના ઉપક્રમે ૨૮ જૂનના રોજ હરીશ નાગેચાના વાર્તાસંગ્રહ ‘ઓક ક્ષણનો ઉન્માદ’નો લોકાર્પણવિધિ સુશ્રી હિમાંશી શેલતના હસ્તે થયો.

‘ગાંધીપર્વ’ સમાપન સમારોહ

૬ જુલાઈના રોજ તેજગાહ ખાતે ભગવાનદાસ પરેલના અધ્યક્ષસ્થાને ‘ગાંધીપર્વ’ સમાપન સમારોહ યોજાયો હતો. હર્ષદ તિવેદીએ કાર્યક્રમનું સંચાલન કર્યું હતું. ભરત નાયક-ગીતા નાયક પ્રતિભાવ આપ્યા હતા.

‘ગુજરાતી અને હિન્દી સાહિત્યમાં ભારતીય સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામનું થયેલું વાસ્તવિક નિરૂપણ’ પર સૈમિનાર વાસ્તવિક નિરૂપણ’ પર સૈમિનાર

મણિબેન નાથાવટી કોલેજ, વિલેપાર્લે, મુંબઈ ૨૭-૨૮ જૂનના રોજ ‘ગુજરાતી અને હિન્દી સાહિત્યમાં ભારતીય સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામનું થયેલું વાસ્તવિક નિરૂપણ’ પર સૈમિનાર યોજાયો હતો. બંને ભાષાના અધ્યાપકોએ ભાગ લીધો હતો અને પેપર રજૂ કર્યા હતા.

ઉમાશંકર ઓક ભૂમિકાએ સત અને અસતનો ભેદ કરી, સતનો પક્ષ લઈને વાત કરે છે, તો બીજા ભૂમિકાએ સત અને અસત વચ્ચેના મેળની હિમાયત કરે છે. આ ભૂમિકાએ અસત સતને કારણે ને સતને માટે હોવાની પ્રતીતિ જોવા મળે છે. એ રીતે ‘સ્વપનોને સળગાવું હોય તો -’ કાવ્યમાં તેઓ પોતાના જીવનના કુસ્તિનેય પોતાના જીવનના આશ્ચર્યકર અનિવાર્ય માધ્યમ’ તરીકે સ્વીકારે છે. વળી એના જ બીજા પોતાનાથી સુગઠિત થવાય છે એમ તેઓ માને છે. સમગ્ર વિશ્વનું ઋત સંબંધતત્ત્વ (‘હાર્મની’)માં છે. આત્માના વિકટ ધમસાણને અંતે રુચિર શારદ-ચંદિરાની શોભા હોવાની આશા તેઓ વ્યક્ત કરે છે. આમ તો ભારતીય સંસ્કૃતિની વારસાગત આધ્યાત્મિક ભાવનાઓ ઘડાયેલું - પોષાયેલું કવિચિત્ત વિપરીત પરિસ્થિતિમાં પણ હિંચરની શુભ યોજના જોઈને સ્વસ્થ રહેવામાં સતનો વિજય - જીવનતત્ત્વનો વિજય નિહાળી છે, પરંતુ આ જ કવિચિત્ત સંધ્યાકાશે તરતી-હૂબતી ધૂધળી સંસ્કૃતિને સ્થિર કીડી રાખી, યથારતે અંતરે જોવાનો સ્વાભાવિક અભિભવ્યક્ત કરે છે.

[‘ઉમાશંકરનો વાગ્ધેભવ’ બંડ : ૧]

- ચંદ્રકાન્ત શેઠ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તકન નવાં પ્રકાશનો

['ગુજરાતી નવલિકાચયન: ૨૦૦૭': સં. હિમાંશી શેલત, પ્ર.આ. ૨૦૦૮, ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પુ. ૧૨+૧૪૦, ડિ. ૩. ૭૫/૧ ધૂમકેતુ નવલિકા પ્રકાશનશ્રેણીના તેરમા મણકા રૂપે 'ગુજરાતી નવલિકાચયન: ૨૦૦૭' પ્રકાશિત થાય છે. આ ચયનનાં સંપાદિકા હિમાંશી શેલત કહે છે તેમ 'વાર્તા-સર્જક એની સામગ્રીનું રૂપાંતર કેવી રીતે કરે છે તે સજ્જ ભાવક માટે રસનો વિષય છે. કથાવીજ પરિચિત હોય, અગાઉ એ જ વિષયવસ્તુને પ્રયોજતી વાર્તાઓ વાંચી હોય ત્યારે વાર્તાકાર પોતાની સર્જકતાનો કેવો કસ કાઢે છે એ પામવું ગમે.' તેમણે ૨૦૦૭ના વર્ષ માટે ૧૮ ઉત્તમ નવલિકાઓ પસંદ કરી આપી છે; તેમજ પ્રત્યેક વાર્તાની આસ્વાદલક્ષી વિવેચના તેમના સંપાદકીય લેખમાં કરી છે.

સુજ વાચકો અને અભ્યાસીઓને આ નવલિકાચયન ઉપયોગી બની રહેશે તેવી અપેક્ષા.

['હિતિહાસ, સમાજ અને સાહિત્યમાં ગુજરાત': મકરન્દ મહેતા, પ્ર.આ. ૨૦૦૮, ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પુ. ૮+૧૭૬, ડિ. ૩. ૮૦/૧

શ્રી મકરન્દ મહેતા કહે છે: 'સાહિત્ય અને સામાજિક શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ હિતિહાસકાર માટે અનિવાર્ય છે. તો ઐતિહાસિક સંકલ્પ વિના આપણે વર્તમાન અને ભવિષ્યને સુરેરે સમજ શકતા નથી.' આમ અહીં પ્રો. મહેતા વિવિધ લેખો દ્વારા હિતિહાસ, સમાજ અને સાહિત્ય વચ્ચે પ્રવર્તતા આંતર-સંબંધોને ખોલી આપે છે... 'અમદાવાદના સુવિખ્યાત

જૈન વેપારી શાંતિદાસ ઝવેરીનું વસિયતનામું', 'દલપતરામ અને એલેક્ઝાંડર ફોર્બ્સની વિરલ મૈત્રી', 'હોમી ઓબલાસની ભાવનાની દષ્ટિએ ગાંધીયુગ પહેલાં ગુજરાતમાં વિકસેલી નાગરિક સમાજ, નિઝામુદ્દીન અમીરુદ્દીન કુરેશી અનૂકિત 'કૃષ્ણકથા' વગેરે લેખો તેમના ઉપરોક્ત વિધાનને યથાર્થ રેરવે છે.

અભ્યાસીઓ આ પુસ્તકને આવકારશે એવી અપેક્ષા.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮. ફોન : ૨૬ ૫૮૭૯૮૪૭

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તકન નવાં પ્રકાશનો

['પન્નાલાલનું પ્રદાન': સં. રઘુવીર ચૌધરી, રમેશ ર. દેવે, સંવર્ધિત બી. આ. ૨૦૦૮, ડિમાઈ, પાર્ક પૂઠું, પુ. ૩૦+૪૦૬, ડિ. ૩. ૨૨૦/૧

પન્નાલાલનું પ્રદાન' એ ગ્રંથ ગુજરાતી ભાષાના મૂર્ધન્ય સર્જક વિશેનો, અભ્યાસીઓ અને સંશોધકો માટે મહત્વનો શ્રદ્ધેય સંકલ્પગ્રંથ - અભ્યાસગ્રંથ બની રહ્યો છે. તેની પ્રથમ આવૃત્તિ અપ્રાપ્ય થતાં તેની સંવર્ધિત બીજી આવૃત્તિ તેવાર થતાં અભ્યાસીઓ સમક્ષ મૂકવામાં આવે છે. આ ગ્રંથની પ્રથમ આવૃત્તિમાં પન્નાલાલનાં કેટલાંક પુસ્તકો વિશેના લેખો સમાવી શકાય ન હતા તે અભ્યાસલેખો અહીં ઉમેરાયા છે.

...કોઈ ગજાવાળા અભ્યાસી વિદ્વાને પન્નાલાલના આજ સુદીના સમય સર્જનને આલોચી-વિવેચી પ્રમાણભૂત અધ્યાયન આપ્યું નથી? એ ૧૯૮૫માં વ્યક્ત થયેલી ઉમાશંકરની અપેક્ષા પન્નાલાલનું પ્રદાન'ના ગ્રંથરથ વિવેચનોના સંપાદન દ્વારા ફળીભૂત થઈ હતી. તેની બીજી સંવર્ધિત આવૃત્તિ અભ્યાસીઓ સમક્ષ મૂકવામાં આવે છે.

['ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તાકોશ': સં. ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા, રમેશ ર. દેવે, શોધિતવર્ધિત દ્વિતીય આવૃત્તિ, ૨૦૦૮, ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પુ. ૮+૧૩૫, ડિ. ૩. ૭૫/૧

આ પ્રકારનો 'ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તાકોશ' ગુજરાતીમાં તો પહેલો છે જ પરંતુ અન્ય ભારતીય ભાષાઓમાં ૩ પશ્ચિમની ભાષાઓમાં થયો હોવાની જાણ નથી.

આ કોશ વાર્તાઓના વર્ણાનુક્રમમાં તેવાર થયો છે. પ્રત્યેક વાર્તાનું અધિકૃત વાર્તાકારનો નિર્દેશ, જે સંબંધ-સંચય અને સામ્પ્રિક્રમાંથી વાર્તા લેવાઈ હોય એનો નિર્દેશ, સંબંધ-પ્રકાશનની સાલનો નિર્દેશ અને અભિપ્રાયની ઓકાદ પંક્તિ સાથે કથાવસ્તુનો નિર્દેશ કરે છે. વાર્તાકોશની આ સંવર્ધિત દ્વિતીય આવૃત્તિ વેળાએ જે નવાં વાર્તાકાર-નામો ઉમેરાયાં છે તેને આમેજ કરી લીધાં છે. ઉપરાંત ગુજરાતી વાર્તાસંચયોની સૂચિ - શીર્ષકના વર્ણાનુક્રમે જોડી છે.

આ કોશ અભ્યાસીઓને ઉપયોગી થશે તેવી અપેક્ષા છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮. ફોન : ૨૬ ૫૮૭૯૮૪૭